

**YENİ NESİL KOOPERATİFLERİN ALTERNATİF
KAMUSAL ALAN AÇMA VE GIDA EGEMENLİĞİ
İDEALLERİNİN KESİŞİMİNDE SON YILLARDAKİ
SEYRİ: KADIKÖY KOOPERATİFİ ÖRNEĞİ***

**THE RECENT TRAJECTORY OF NEW GENERATION
COOPERATIVES AT THE INTERSECTION OF
CREATING AN ALTERNATIVE PUBLIC SPHERE AND
FOOD SOVEREIGNTY IDEALS: THE CASE OF
KADIKÖY COOPERATIVE****

İrem SOYSAL AL***

ÖZ

Bu makale, Türkiye’de kentli “yeni nesil” gıda kooperatiflerinin nasıl bir alternatif kamusal alan ve örgütlenme/siyaset rasyonalitesi inşa etmeye çalıştığını ve bu bağlamda halkların gıda egemenliğini örmede nasıl bir rolleri olduğunu ele almaktadır. Bu tartışmaları 2018-2019 döneminde ve 2024’te gerçekleştirilen on beş derinlemesine görüşme ve katılımcı gözleme dayanan saha çalışmalarının ışığında yapmaktadır. Yatay ve katılımcı bir alternatif örgütlenme modeli ile gıda egemenliği hareketinde kendini konumlandıran Kadıköy Kooperatifi 2018-2020 yıllarında gıdayı vesile edinerek alternatif kamusal alan açmaya çalışan alandaki öncü aktörlerden biridir. Bu sebeple, bu makale

* Bu makalenin ilk kısmında Doç. Dr. Burak Gürel’in danışmanlığında Koç Üniversitesi’nde 2020’de yazdığım doktora tezimdaki sahadan ve tartışmalardan konu bağlamında faydalanılmıştır.

** Yayına temel oluşturan bu saha çalışması, Maltepe Üniversitesi’nde 2 Mayıs 2024 tarihinde yapılan Etik Kurulu toplantısında değerlendirilmiş ve etik ilkelere uygun olduğuna 2024/09-12 karar numarası ile oybirliğiyle karar verilmiştir.

*** Dr., Bağımsız Araştırmacı, iremsoysal.al@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5604-4756>.

* Makale Geliş Tarihi / Article Received: 24.07.2024

Makale Kabul Tarihi / Article Accepted: 25.09.2024

Kadıköy Kooperatifi deneyimine odaklanmakta ve bu örnekten yola çıkarak son yıllarda Türkiye'deki siyasi, ekonomik ve toplumsal dinamiklerin bu kooperatifleri ideallerine giden yolda nasıl etkilediğini irdelemektedir. Bu kooperatiflerin yurttaşları gıda siyasetine dahil etme çabalarını ve mevcut işleyişlerini kıyaslamalı bir perspektifle ortaya koymakta, bu örgütlenmelerin varlığını ve simgesel önemini katılımcılarının sözlerine kulak vererek tartışmaktadır. 2020 sonrasında bu kooperatiflere olan ilginin azalması ve bu örgütlenmelerin seyrine dair sosyolojik analizlerin yetersiz olması sebebiyle bu makale alana özgün bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yeni Nesil Kooperatifler, Gıda Egemenliği, Alternatif Kamusal Alan, Kadıköy Kooperatifi, Yatay Örgütlenmeler.

ABSTRACT

This article discusses how “new generation” urban food cooperatives in Turkey attempt to build an alternative public space and organizational/political rationality and what these efforts signify in the context of food sovereignty movement. It draws on data from fifteen in-depth interviews and participant observations conducted during field studies in 2018-2019 and 2024. Kadıköy Cooperative emerged as a pioneering actor in this field with a horizontal and participatory organizational model between 2018 and 2020. Thus, this paper focuses on the Kadıköy Cooperative case and, based on this example, examines how the political, economic, and social dynamics of recent years have influenced new-generation food cooperatives in Turkey on their path toward these ideals. It presents the efforts and current operations of these cooperatives to engage citizens in food politics from a comparative perspective. It discusses their existence and symbolic importance by listening to the voices of their participants. Due to the decline in interest in these cooperatives after 2020 and the lack of sociological analyses on the trajectory of these organizations, this article aims to provide an original contribution to the field.

Keywords: New Generation Cooperatives, Food Sovereignty, Alternative Public Space, Kadıköy Cooperative, Horizontal Organizations.

GİRİŞ

Kentli yurttaşların örgütlediği gıda kooperatifleri ve kırsalda kooperatifçiliği merkezine alan belediye projeleri ekolojik/organik beslenmeye olan ilginin artması ve bu gıdaların erişilebilir olması gerektiğine dair arayışın belirgin olmasıyla beraber önemli konular haline gelmiştir. Özellikle 2017-2020 yılları arasında kentlilerin gönüllülük prensibiyle örgütlendiği, ekolojik/organik tarım yapan küçük-orta ölçekli üreticileri aracısız bir şekilde tüketiciyle buluşturan platformların sayısının büyük şehirlerdeki kısa süredeki artışı dikkat çekici olmuştur. Bu yıllarda İstanbul'da sayısı on beşi bulan bu aktörlerin birçoğu Türkiye'de yeni yeni konuşulmaya başlayan "gıda egemenliği" hareketinde kendilerini konumlandırmış; bu bağlamda, üreticilerin ürettikleri gıdaların üretim ve dağıtım süreçleri üzerinde tam kontrol sahibi olma hakkını, yerel ekolojik tarımı ve tüm tüketicilerin bu sağlıklı, ekolojik gıdalara erişme hakkını önemseyen ilkeler üzerinden örgütlenmişlerdir (Soysal Al, 2020a).

Kendi yerellerinde, gıdaya dair alternatif üretim-tüketim-dağıtım ilişkileri kurmaya çalışırken yatay ilişkiler yoluyla yurttaşları gıda siyasetine ve yerellerinde katılımcı bir demokrasiye davet eden bu kooperatifleri doktora tezimde "yeni nesil" gıda kooperatifleri olarak ele almaktaydım (Soysal Al, 2020a). Onları "yeni nesil" yapan bir örgütlenme modeliyle ülkemizdeki katılımcı olmayan ve hiyerarşik yapıya geleneksel kooperatifçilik anlayışından ayrılan bu kooperatifler "gıda egemenliği" tartışmaları ve "alternatif kamusal alan"ın inşasına dair tartışmalar bağlamında önemsenmesi gereken aktörlerdir. Bu iki meseleyi birbiriyle ilişkisi bağlamında ele almak elzemdir. Zira üreticiler, ekoloji ve tüketiciler lehine gıda ilişkileri örmeyi amaçlayan halkların gıda egemenliği ancak gıda-tarım ilişkilerinin demokratik ve tabandan yükselen kolektif bir tepki ile yeniden inşa edilmesiyle mümkün olacaktır (Nyéleni Deklarasyonu, 2007).

Yeni nesil tüketim kooperatiflerini de içerisinde konumlandırdığım, daha büyük bir başlık olarak "kolektif ekolojik gıda inisiyatifleri"ne dair ilginin belirgin biçimde arttığı 2017-2021 yıllarında alternatif gıda inisiyatiflerini ele alan kıymetli çalışmalar yapılmıştır (İnce ve Kadirbeyoğlu, 2020; Karakaya, 2016; Abiral ve Atalan-Helicke, 2020; Atalan-Helicke ve Abrial, 2021).¹ Bu kooperatiflere

¹ Karakaya (2016), Türkiye'deki Alternatif Tarımsal Gıda Sistemlerini İzmir'deki üç adet niş inisiyatife odaklanarak bu alternatiflerin dönüşümünü nişlerin İzmir'deki gelişmeleri ile bağlantılı

odaklanan araştırmacılarından Kocagöz ve Doğançayır (2017), Kadıköy Kooperatifi'ni resmi bir kooperatif olarak faaliyet gösterdiği ilk yılında gıda egemenliği hareketi üzerinden ele alması sebebiyle sonraki çalışmalar için önemli bir zemin hazırlamıştır. Kentli gıda kooperatiflerine odaklanan çalışmalardan biri de Gürel'in (2019) yüksek lisans tezidir. Türkiye'deki gıda egemenliği hareketinin herkese sağlıklı ve yeterli gıda sağlamadaki potansiyelini Kadıköy Kooperatifi deneyimine odaklanarak, kırsal-kentsel dinamikler, piyasa entegrasyonu, yerellik ve gıda egemenliği meseleleri etrafında anarşist teoriyi kullanarak tartışmaktadır.

2017-2021 yıllarında kooperatifçiliğe dair akademik ilgi artsa da² kentli yeni nesil gıda kooperatiflerine odaklanan detaylı araştırmalar sınırlı kalmıştır. 2021 yılından sonra ise Türkiye literatüründe kentli yeni nesil gıda kooperatiflerine dair ciddi bir boşluk oluşmuştur. Bu konuda son yıllardaki bir yayın dünyada ve Türkiye'de gıda sisteminin yarattığı iktisadi, toplumsal ve sorunların, mücadelelerin ve çözümlerin tartışıldığı; “Kentsel Mekânlarda Gıda: Sorunlar ve Çözüm Arayışları”nın (Kadirbeyoğlu ve Soysal Al, 2023) da yer aldığı, “Gıdanın Politik Ekolojisi” (2023) derleme kitabıdır. Güncel bir başka kitap ise Özlem Öz ve Zühre Aksoy tarafından (2023) kentli gıda kooperatifi olan BÜKOOP ve bir üretim kooperatifi olan Vakıfköy Kadın Kooperatifi'nde yapılan sahaya araştırmalarına dayanan çalışmadır. Kitapta gıda kooperatifleri ile ilgili olarak, “idealler” ve “pratik gereksinimler” arasındaki gerilimle nasıl başa çıkılacağı, “kooperatif ruhu” ile “başarı” kavramlarının anlamları gibi konulara odaklanılmakta, bu tip inisiyatiflerin mevcut gıda sisteminin dönüşümü için taşıdığı potansiyel ele alınmaktadır. İdealler ve gereksinimlerin üretim

biçimde ele almaktadır. İnce ve Kadirbeyoğlu (2020) İstanbul'daki alternatif gıda ağlarındaki gıda tedarik süreçlerinin topluluk odaklı, dayanışmacı pratiklerle nasıl dönüştüğünü incelemekte, alternatif gıda inisiyatiflerinin kentsel ekoloji, ekonomi ve etik bağlamında müşterekler perspektifinden ele alınmasının önemini ortaya koymaktadır. Abiral ve Helicke (2020, 2021) Türkiye ve ABD'de Covid-19 pandemisi sırasında geleneksel ve alternatif gıda tedarik zincirlerindeki aksaklıkların tüketiciler üzerindeki etkilerini ele alarak, kriz dönemlerinin daha kısa tedarik zincirlerinin önemini hangi yönleriyle ortaya çıkardığını alternatif gıda ağları üzerinden tartışmıştır. Alternatif gıda inisiyatiflerini Türkiye'deki bir gıda topluluğu ve kooperatif örneği üzerinden inceleyerek tüketiciler ile üreticiler arasındaki güven ilişkilerinin kriz anlarında güçlendiğini, bu dönemlerde inisiyatiflerin faaliyetlerinin sektöre uğramadığını ortaya koymuştur.

² Türkiye'de kooperatifler üzerine yayımlanan *Krizle Karşı Kooperatifler* (Öngel & Yıldırım, 2019) ve *Kooperatifler* (Aysu, 2019) kitapları akademik yazın için oldukça kıymetlidir. *Krizle Karşı Kooperatifler* genel hatlarıyla geleneksel üretici kooperatiflerini, kooperatiflerin kurumsal yönetimini ve bazı yerel yönetimlerin tarımsal gıda projelerini incelemektedir. Aysu, *Kooperatifler* (2019) kitabında Türkiye'deki tarım satış kooperatif birliklerini, tarım kredi kooperatiflerini ve köy kalkınma kooperatiflerini ele almaktadır (Soysal Al, 2020b, s.137). Nizam (2021)'in “Yeni Nesil Kooperatifler: Topluluk, Aidiyet ve Yer Temellilik” kitabı dünyanın çeşitli yerlerindeki yeni nesil kooperatifçilik ve topluluk oluşturma deneyimlerini ele alan önemli bir yayındır. Yıldırım ve Öngel'in (2021) derleme kitabı da eğitim kooperatifleri, sosyal kooperatifler, bilişim kooperatifleri gibi pek çok kooperatifi Türkiye ve dünyadan çeşitli deneyimler sunarak bir tarihsellikte tartışmaktadır.

kooperatifleri ve kentli gıda kooperatiflerini nasıl etkilediğini tartışan daha çok araştırmaya ihtiyaç vardır. Bu mesele bu makalenin ikinci kısmında sahanın ortaya çıkardığı önemli konulardan biri olacak ve Kadıköy Kooperatifi deneyimi üzerinden tartışılacaktır.

Kentli yeni nesil gıda kooperatiflerinin 2017-2020 yıllarında alternatif gıda-tarım ilişkilerini nasıl kurmaya çalıştıkları önemli bir araştırma konusudur. Bu mesele önceki yayınları ve doktora tezimde (2020a, 2020b) ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.³ Ancak bu makalenin temel tartışma konusu “yeni nesil” kooperatifler olarak ele alacağım örgütlenmeleri doktora tezimde de işaret ettiğim ve bu kooperatifleri “yeni nesil” yaptığını iddia ettiğim şu ortak niteliklere odaklanarak gelişmiştir: gıda egemenliği perspektifiyle şekillenen alternatif gıda-tarım ilişkilerinin inşasına katkıda bulunmaya çalışırken bu kooperatiflerin gıdadan doğru “alternatif kamusal alanı” ve alternatif bir örgütlenme/politika örme çabaları.⁴ Dolayısıyla, bu makale, önce 2017-2020 döneminde gıda egemenliği hareketi ile ilişki halinde bu kooperatiflerin nasıl bir alternatif kamusal alan ve alternatif örgütlenme rasyonalitesi örmeye çalıştığını ve bu anlamdaki potansiyelini tartışacak, sonrasında bu yeni aktörlerin bu anlamda nasıl bir seyirlerinin olduğu meselesini güncel veriler ile ele alacaktır.

³ Kısaca bahsetmek gerekirse, kentli yeni nesil gıda kooperatiflerinde yurttaşlar ekolojik/organik üretim yapan üretim kooperatifleriyle ve küçük-orta ölçekli ekolojik üretim yapan çiftçilerle konvansiyonel üretim, tüketim ve dağıtım ilişkilerine alternatif prensipler etrafında dayanışmaktadır. Ekolojik tarım teknikleri kullanan ve yerel yadigar tohumları tercih eden, üretimi bir şirket gibi kâr maksimizasyonuna indirgemeyen üretici ve üretici örgütlenmelerini desteklemeleri açısından endüstriyel ve şirketleşmiş gıda-tarım ilişkilerine alternatif ilişkiler önermektedir. Üreticileri tarım kimyasalları, katkı maddeleri, gıda boyaları ve koruyucu maddeler gibi halk sağlığını tehdit eden girdileri kullanmamaktadır. Endüstriyel şirketleşmiş tarımın halk sağlığını ve biyolojik çeşitliliği tehdit etmesine ve üreticileri şirket girdilerine mahkûm etmesine karşı üretici ve tüketici dayanışması kurmaya çalışmaktadır. Sağlıklı gıdanın herkes için erişilebilir olduğu aracısız ve adil üretim-tüketim ilişkilerini teşvik ederek üretim ve tüketim ilişkilerini toplum yararına desteklemeleri mevcut düzene alternatif gıda-tarım ilişkileri örmeyi hedeflediklerini göstermektedir. Bu yöndeki somut pratikleri ve çabalarına dair örnekler ve tartışmalar önceki çalışmalarımda mevcuttur (Soysal Al, 2020a, 2020b).

⁴ Bu konuda yapılmış son yayınlar tarandığında Oba ve Özsoy’un (2023) kitabına rastlanmaktadır. Kitapta yazarlar, alternatif gıda kooperatifleri üzerine lisansüstü tezleri yazıldığını belirterek bu çalışmaların bu örgütlenmeleri aracısız sağlıklı gıdayı gıda egemenliği perspektifiyle yaygınlaştırmaya çalışan aktörler olarak ele aldığını söylemiş, kitapta bunlardan farklı olarak (özgünlüğünün bu bakıştan geldiğini söyleyerek) bütüncül bir perspektif sunulduğunu iddia etmiştir. Bu ifade bağlamında, tezime de referans vererek, bu çalışmalarda, bahsi geçen organizasyonlardaki gönüllülerin politik kaygılarla hareket eden aktörler olarak tartışılmadığını ve bu yapıların kamusal alan açan politik organizasyonlar olarak ele alınmadığını (s. 14) ifade etmiştir. Yapılmadığı iddia edilen bu alternatif kamusal alan tartışmalarının benzeri 2020 yılındaki tezimde ilgili bölüm başlıklarının altında mevcuttur (s. 288-355). Bu konuda yapılmış, güncel saha verilerine dayalı çalışmalara ihtiyaç olması sebebiyle makalede, tezde yaptığım bu tartışmaları 2024 sahası ile besleyip ele almayı, böylelikle 2020 sonrası alandan ilgili literatürlere özgün ve güncel bir katkı sunmayı umuyorum.

1. MAKALENİN KONUSU VE ÖZGÜN DEĞERİ

Doktora saha araştırmamı gerçekleştirdiğim 2018-2019 yılından bu yana “yeni nesil kooperatifler” akademik ve akademik olmayan alanlarda gittikçe daha az görünür ve konuşulur hale gelmiştir. O günlerde bu aktörler arasında gözlenen artan iletişim ve kooperatif sayısındaki belirgin artış umut verici bir ağa dönüşme potansiyeline işaret ediyordu ancak 2020 sonrasında bu gerçekleşmedi. Bunun 2020 sonrasında neden gerçekleştirilemediğine dair detaylı analizler yapılmaması hem akademik hem de aktivist alanda ciddi bir boşluk yaratmıştır. Bu sebeple, bu makale yatay ve katılımcı bir alternatif örgütlenme modeli ile gıda egemenliği hareketinde kendini konumlandıran ve gıdayı vesile edinerek alternatif kamusal alan açmaya çalışan öncü aktörlerden biri olması sebebiyle Kadıköy Kooperatifi’ne odaklanacak, bu anlamda süreç içerisinde nasıl bir yol alındığını ele alacaktır. Bunu kooperatif gönüllülerinin deneyim ve yorumlarına ses vererek yapacak, beş yıl öncesinin verileri ile kıyaslamalı bir perspektif sunacaktır. Böylelikle, makale hem akademik hem de aktivist alanda bugün yapılması gerekli olan tartışmalara katkıda bulunmaya çalışacaktır.

2. ÇALIŞMANIN TEMEL SORULARI

Doktora tezim Kadıköy Kooperatifi örneğine odaklanarak ve benzer kooperatifleri inceleyerek, Türkiye’de kentli “yeni nesil” kooperatifleri “yeni nesil” kılan iki temel özellik olduğunu iddia etmekteydi: 1) öz örgütlenme ve öz yönetim zihniyetine ve yatay bir örgütlenmeye dayanan alternatif bir örgütlenme modeli kurmak, 2) halkların gıda egemenliğine dayanan bir siyasi rasyonaliteyi yaymak (Soysal Al, 2020a). Bu yazı, gıda politikalarına ilişkin böyle bir örgütsel modelin ve bakış açısının yurttaşları yerelde alternatif bir gıda-tarım siyasetine dahil etme hedefiyle nasıl bir ilişkisi olduğunu irdelenecektir. Böylelikle, Türkiye’de gıda politikasının “alternatif” örgütlenmesi etrafında pratikte gıda egemenliği talebinde bulunmak ve yerelde katılımcı bir toplumsallık inşa etmek yolunda bu aktörlerin deneyimlerine ışık tutacaktır. Bunun için makalenin ilk kısmında tartışılacak olan ve 2018-2019’daki saha çalışmama dayanarak tartışacağım soru şu şekildedir: Yeni nesil kooperatifler gıda egemenliği perspektifiyle şekillenen alternatif gıda-tarım ilişkilerinin inşasına katkıda bulunmak için alternatif bir kamusal alanı nasıl inşa etmeye çalışmışlardır? Bu alternatif kamusal alanın Türkiye’nin siyasi bağlamında ve şirketleşmiş gıda-tarım politikalarının baskın olduğu bir dönemde halkların gıda egemenliğini örmede nasıl bir rolü ve önemi vardır? Kadıköy Kooperatifi örneği üzerinden güncel saha verilerimle ilk soruyla kıyaslamalı bir şekilde konuyu tartışmamı sağlayacak olan ikinci soru ise şu şekildedir: Son beş yıl içerisinde değişen siyasi, ekonomik ve toplumsal bağlam ile yerel dinamikler, yeni nesil kooperatiflerin bu hedeflerine

giden yolda yurttaşları gıda siyasetine dahil etme çabalarını, pratiklerini ve mevcut işleyişlerini nasıl etkilemiş ve dönüştürmüştür? Bu dönüşümün nedenlerini, sonuçlarını ve bu deneyimin kendisini nasıl değerlendirebiliriz? Bu sorunun cevabını ise makalenin ikinci kısmında ele alacağım.

3. ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemleri kullanılarak yürütülmüştür. Araştırma iki dönemde yapılan saha çalışmalarını kapsamaktadır: 2018-2019 dönemi ve Mayıs-Haziran 2024 dönemi. İlk saha çalışması için 2019 yılında kooperatifte altı ay ila iki yıldır gönüllü olan sekiz katılımcı ile derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmeler, 2018 ve 2019 yıllarında gerçekleştirilen katılımcı gözlemlerle desteklenmiştir. Katılımcı gözlem deneyimi, Kadıköy Kooperatifi'nde gerçekleştirdiğim gönüllü faaliyetlerim sırasında düzenli olarak katıldığım haftalık toplantılar, çeşitli çalışma grupları ve kamuya açık etkinlik ve atölye çalışmalarının organizasyonundaki aktif rolüme dayanmaktadır. Bu süreç, kooperatifin geliştirmeyi amaçladığı alternatif gıda-tarım ilişkilerini ve uygulamaya çalıştığı alternatif örgütlenme modelini daha iyi anlamama yardımcı olmuştur. Diğer yeni nesil tüketici gıda kooperatiflerinin gönüllüleri ile ortak olarak düzenlenen etkinliklerdeki etkileşimlerimiz benzer örgütlenmeleri yakından gözlemlememi sağlamıştır. Kadıköy Kooperatifi'nde Örgütlenme Birimi'nin bir üyesi olarak, kooperatifin sürdürmeyi amaçladığı yatay ve demokratik örgütlenme modeli üzerindeki çalışmalara aktif olarak katılmam kooperatifin temel değerlerini koruyarak daha kapsayıcı ve katılımcı bir alternatif kamusal alan inşa etme amacına dair derinlemesine düşünmeme sebep olmuştur.

İkinci saha çalışması 2024 yılının Mayıs ve Haziran aylarında gerçekleştirilmiş olup, kooperatifte altı aydan üç yıla kadar farklı sürelerde aktif olan beş gönüllü ve 2019'dan beri kooperatifte bulunan iki gönüllü ile yapmış olduğum toplam yedi derinlemesine görüşmeye dayalıdır. Her bir görüşme yaklaşık bir buçuk saat sürmüştür. Özetle, araştırmanın metodolojisi, on beş derinlemesine görüşme ve katılımcı gözlemleri içermektedir. Kooperatifin aktif gönüllü sayısının 2018'de yaklaşık otuz kişi iken 2024'te on kişi civarına düştüğü göz önüne alındığında, yapılan toplam derinlemesine görüşme sayısı Kadıköy Kooperatifi'nin örnekleme açısından ve kıyaslamalı bir perspektif sunması açısından yeterli bulunmuştur.

Derinlemesine görüşmeler aracılığı ile şekillenen nitel araştırma, yalnızca tanımlayıcı-betimleyici bir araştırma değil, aynı zamanda araştırma sınırlılıkları dâhilinde neden-sonuç ilişkilerini gözeterak düşünce üreten açıklayıcı nitel bir çalışma olmayı hedefler şekilde tasarlanmıştır. Görüşmeler yukarıda belirtilmiş

olan temel sorular etrafında şekillenen yarı yapılandırılmış sorular aracılığı ile yapılmıştır. Ayrıca, araştırmacı olarak, sahamın gerçekleşeceği kooperatifte eskiden gönüllü olmam katılımcılara ulaşmak ve söylediklerini anlamlandırmam açısından yardımcı olmuştur. Öte yandan, kişisel deneyimlerimin sahayı yaparken gerçekleşecek muhtemel duygu ve düşüncelerimi yönlendirmemesi konusunda tetikte olmam açısından “düşünümsellik” araştırma sürecimin ve bulguları analiz sürecimin bir parçası olmuştur.

Bu noktada düşünümsellik meselesini biraz daha açmak isterim. Nitel araştırmalarda araştırma süreci araştırmacının bakış açısından süzüldüğü için araştırmacı olarak kendi pozisyonuna dair farkındalık içinde olmak önemlidir (Harmanşah ve Nahya, 2018: 22). Bu yüzden, araştırmacının konumunun, kişisel deneyimlerinin, fikir ve değerlerinin, arka planının, katılımcılarla olan ilişkisinin araştırmayı nasıl etkileyebileceğini tanımak anlamına gelen düşünümsellik saha ve bulguların şekillenmesi sürecinde önemli bir role sahip olmalıdır (Denzin ve Lincoln, 2018: 110). Bununla ilgili olarak düşünümsellik, aktivist araştırmacı kimliğimin, yani araştırmayı 2018-2019 döneminde kooperatifte yoğun emek harcamış olan bir araştırmacı olarak yürütüyor olmamamın, çalışmama etkisini göz önünde bulundurmamı sağlamıştır. Bu perspektif, yurttaşları gıdayı politik bir mesele olarak görmeye teşvik eden bir sürecin örgütlenmesine katkı sağlayan aktörlerden biri olduğumu araştırma boyunca ve analiz aşamasında aklımda tutmamı sağlaması açısından kritik bir role sahiptir. Lassiter’in (2005) işbirlikçi etnografi modelinde tartıştığı gibi, gerçekleştirdiğim iki saha çalışması boyunca gerek mevcut Kadıköy Kooperatifi gönüllüsü gerekse eski kooperatif gönüllüsü olarak konumum çeşitli avantajlar sağlamıştır. Görüşmecilerle kurduğum güven ilişkisi görüşmecilerin bana, diğer araştırmacılara vereceklerinden çok daha açık, samimi ve derin bilgiler sunmalarına yol açmıştır. Bu süreçte, Breen’in de belirttiği gibi (2007:163), görüşmecileriyle benzer deneyimlere sahip bir araştırmacı olmam kooperatifin içindeki anlam ve değerleri kolayca kavrayıp aktarabilmem konusunda yardımcı olmuştur. Görüşme akışında katılımcıların söylediklerini ve kullandıkları jargonları daha iyi anlamama, vurguladıkları noktaları kaçırmayıp o noktaları daha iyi irdelememe katkıda bulunmuştur. Düşünümsellik, bu avantajları tarafsız bir şekilde yönetmek için refleksif bir yaklaşımı sürekli devrede tutmamı gerektirdiğinden veri toplama sürecinde bana avantaj sağlayan konumumun araştırma bulgularına nasıl etki edebileceğini her zaman eleştirel bir gözle değerlendirmeye yönlendirmiştir. Analiz ettiğim birçok olay ve etkinliğin içerisinde yer almam sebebiyle yapmamın olası olduğu duygusal yorumlamaları fark ederek bunların önüne geçmemi sağlamıştır. Buna paralel olarak, veri toplama sürecinde yalnızca katılımcı gözlemlerle yetinmeyip, katılımcı gözlem yaptığım dönemde yoğun bilgi elde etmeme rağmen beni 2018-2019 verilerini

sekiz derinlemesine görüşme ile destekleme kararına yönlendirmiştir. Düşünümsellik, ayrıca, kooperatifin 2020 sonrası dinamiklerinin değiştiğini gözlemlediğimde, önceki gönüllülük deneyimlerimin bu yeni duruma dair analizlerime etki edebileceği noktalar üzerine düşünmemi sağlamıştır. Böylece, topluluğun hem eski hem de yeni dinamiklerine dair sosyolojik analizler yaparken kendime dair de bir eleştirel bir perspektif geliştirmemi mümkün kılmıştır. Bu sebeplerle düşünümsellik bu çalışmayı metodolojik anlamda güçlendirmiş ve daha güvenilir ve zengin bir tartışma sunmama yardımcı olmuştur.

4. 2000'Lİ YILLARDA TÜRKİYE'DE YÜKSELEN ALTERNATİF ARAYIŞI

Türkiye'de neoliberal tarım politikaları 1980'li yıllardan itibaren kademeli olarak uygulanmaya başlanmıştır. 1990'ların ortalarından bu yana gıda sektöründeki şirket egemenliği, ulusal ve ulus ötesi şirketlerin ortaklıkları ve ulusal markaların ulus ötesi şirketler tarafından satın alınması yoluyla gittikçe derinleşmiştir. 1999 ve 2001'deki ekonomik krizler Dünya Bankası ve IMF'nin baskısıyla Türkiye'yi Tarımsal Reform Uygulama Projesi'ni imzalamaya itmiştir. Tarım Reformu, tarıma ayrılan kaynakların verimliliğinin artırılması ve daha iyi bütçe planlaması (Akder, 2011) hedefleriyle devletin gıda ve tarım piyasasının koşullarını, fiyatları ve tarımsal ürünlerin hacmini manipüle etmediği serbest piyasaya doğru bir dönüşümü hedeflemiştir (Keyder ve Yenal, 2013: 201). Dolayısıyla, Tarım Reformu ile birlikte Tohum Kanunu, Şeker Kanunu, Tütün Kanunu gibi kanun ve yönetmeliklerle gelen ciddi bir dönüşüm süreci başlamıştır. Bu sürecin ana hattı kamu iktisadi teşekküllerinin özelleştirilmesi (şeker fabrikalarının ve TEKEL'in özelleştirilmesi vb.), sözleşmeli çiftçiliğin yaygınlaşması, sertifikalı şirket tohumlarına bağımlılığın artırılması, kooperatif birliklerinin işlevsizleştirilmesi üzerine kurulmuştur. Bu koşullar başta ulusötesi şirketler olmak üzere sermayenin tarım-gıda politikaları üzerindeki hakimiyetini, dolayısıyla şirketleşmiş gıda rejimini güçlendirmiş, küçük-orta ölçekli üreticileri pazarda güçlü şirketler ve tarım işletmeleri ile yalnız başlarına yüzleşmek durumunda bırakmıştır (Aydın, 2010; Keyder ve Yenal, 2013; Soysal Al, 2020a).

Şirketleşmiş gıda rejimi, süpermarketleşme süreçleriyle de el ele gitmiştir. Türkiye'de hipermarketlerin, süpermarketlerin ve indirim marketlerinin sayısı 2000'li yıllarda oldukça artmıştır (Keyder ve Yenal, 2013). 2000'li yıllardan itibaren, işlenmiş ve dondurulmuş gıdalardan tarımsal girdilere kadar tüm alanlarda gıda ve tarım sektöründe şirketlerin hâkimiyeti söz konusudur. Bu süreçler tüketicileri ve üreticileri gıda-tarım şirketleri ve süpermarketlere bağımlı hale getirmiş, paketlenmiş gıdaların tüketimini artırmış, tüketicilerin pestisitlere, katkı maddelerine ve koruyuculara yüksek miktarda maruz kalmalarına sebep

olmuştur. Sağlıksız gıdanın getirdiği riskler konusundaki uzman söylemleri tüketiciler arasındaki gıda kaygısını derinleştirmiş ve gıda-tarım konusundaki tartışmaları artırmıştır (Soysal Al, 2017).

Tükettiğimiz gıdalara dair bu endişeler, başta organik ürünler olmak üzere, tüketiciler arasında sağlıklı gıda alternatiflerine dair bir arayışı büyütülmüştür. Türkiye’de organik gıda üretimi, devletin dönüm başına organik tarıma verdiği destek ve artan tüketici talebi ile birlikte, Organik Tarım Kanunu’nun yürürlüğe girdiği 2004 yılından 2017 yılına dek beş katına çıkmıştır (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2020). Ancak organik pazar çoğunlukla ihracata yöneliktir, organik sertifikalı girdiler ve sertifikasyon süreci küçük üretici için maliyetlidir. Yüksek maliyetler sebebiyle piyasadaki fiyatları ancak üst sınıflar tarafından karşılanabilmektedir.⁵

Küçük-orta ölçekli üreticileri endüstriyel gıda-tarım ilişkilerinde savunmasız hale getiren bu koşullar üreticilerin şirketleşmiş gıda ilişkilerine alternatif olacak bir düzene yönelik ihtiyacı artırmış ve halkın tepkilerini kolektif bir şekilde göstermesi gerektiğine dair kanıyı yaygınlaştırmıştır. Giderek daha fazla tüketici, sağlıklı gıda arayışına ek olarak, yadigâr tohumları, ekolojiyi korumak ve küçük çiftçilerin üretim koşulları gibi meseleler üzerinden duydukları endişeyi politik bir zeminde tartışmaya başlamıştır. Bununla ilgili harekete geçmek ihtiyacı oluşmuş ve bu koşullar yurttaş temelli, kolektif ve ekolojik gıda girişimlerinin yükselişinde önemli bir rol oynamıştır. Bu girişimler, doğrudan ilişkiler yoluyla kendi güven ve gözetim mekanizmalarını inşa ederek, konvansiyonel gıda ilişkilerine alternatif üretim, tüketim ve dağıtım ilişkileri kurmayı amaçlamaktadır. Ayrıca, sertifikasyon süreçlerine sıkıştırılan küçük çiftçiler için başka bir finansal ve bürokratik yük yaratmadan sağlıklı gıdaları daha büyük bir nüfus için erişilebilir kılmak adına da alternatif bir alan açmaya çalışmaktadırlar.⁶

Türkiye’de gıda-tarım sektöründeki ve ekonomideki dönüşümlere ek olarak Gezi Direnişi ile beliren aşağıdaki koşullar da yurttaş temelli kolektif tüketici gıda

⁵ Sertifikasyon ücretlerinin dövize endeksli olması sebebiyle küçük üreticiler için dönüm başına verilen devlet desteği geçen süre içerisinde daha da yetersiz kalmıştır. 1 ABD Doları Temmuz 2014’te 2,12 TL iken Temmuz 2020’de 6,85 TL ve Temmuz 2024’te 33,01 TL olmuştur (TCMB, 2024). Küresel tarım şirketlerinin dövize endeksli organik girdilerinin fiyatları daha da artmış ve geniş tüketici kitleleri açısından bu yüksek maliyetli ürünleri karşılamak iyice güç hale gelmiştir.

⁶ Tarımsal girdi fiyat endeksinde (Tarım-GFE) yıllık %52,20, tarımsal yatırıma katkı sağlayan mal ve hizmetler endeksinde %73,70 artış gerçekleşmiştir (TÜİK, 2024a). Şirketleşmiş gıda rejiminde endüstriyel tarıma mahkûm bırakılan üreticiler girdilere dair bu dramatik fiyat artışından çok fazla etkilenmektedir. Üreticilerin endüstriyel girdilere daha az bağımlı hale gelmelerini destekleyecek ve üreticiyi destekleyen makro politikalara ihtiyaç bir aciliyete dönüşmektedir. Bununla birlikte, üreticiler ve tüketiciler arasındaki aracılardan ortadan kalktığı, tabandan ve yerellerinden harekete geçen üretici ve tüketici kooperasyonu ve bu talebin büyütülmesi daha da önemli hale gelmiştir.

girişimlerinin ortaya çıkmasında oldukça önemli bir etkiye sahiptir. Haziran 2013'teki Gezi Parkı'nda deneyimlenen kolektif iş bölümü ve demokratik tartışma deneyimi sonrasında aynı değerlerle sürdürülen mahalle dayanışmalarında gıda gibi günlük ve ortak bir kaygı etrafında oluşacak yatay ve katılımcı platformların fikri temelleri atılmıştır. Kentli yurttaşlar, kendi yerellerinde sağlıklı gıdayı bir amaç ve araç edinerek alternatif bir kamusal alan inşa etmek için bu girişimlere giderek daha fazla dahil olmuşlardır. Bunda mevcut hükümetin Gezi Direnişi'nden sonra kitlesel protestoları bastırması ve yurttaşlara endişelerini dile getirmeleri için çok az alan bırakmasının önemli bir payı vardır.

Bu kolektif örgütlenmeler sadece yurttaşların gıda riskleri konusundaki artan endişelerinin değil, aynı zamanda tohum politikalarından, küçük çiftçilerin tarımı bırakmasına, ekolojik yıkıma davet çıkaran neoliberal projelerin yaygınlaşmasına kadar birçok konudaki tepkilerinin ürünüdür. Bu dinamikler güçlü bir toplumsal harekete dönüşme de gıda etrafında kolektif inisiyatiflerin doğuşuna zemin hazırlamıştır. Bu örgütlenmelerle birlikte, AKP iktidarı tarafından sınırlı bir bütçe ayrılan muhalefet partilerinden Ovacık ve Seferihisar gibi belediyeler de çeşitli aktörleri bir araya getirerek, kooperatif örgütlenmelerini teşvik eden, doğrudan ekolojik çiftçi pazarlarını örgütleyen projeler hayata geçirmeye başlamıştır.

Türkiye gıda-tarım politikasındaki ve gıda sektöründeki dönüşümler ile yukarıda bahsedilen sosyo-ekonomik koşullar Türkiye'de "alternatif" gıda pazarını geliştirmiştir. Zincir organik gıda firmaları, küçük-orta ölçekli organik çiftlikler, STK'lar tarafından organize edilen organik çiftçi pazarları, farklı ölçeklerde özel çiftliklerin çevrimiçi "doğal" gıda dükkanları, yeni nesil gıda kooperatifleri bu alternatif kanallardan bazılarıdır (Soysal Al, 2019). Yeni nesil tüketim gıda kooperatifleri yurttaşların kendilerinin kolektif olarak örgütlediği yapılar olması ve kendilerini gıda egemenliği mücadelesinde konumlandıran politik aktörler olmaları açısından diğer aktörlerden farklılaşmaktadır.

5. YENİ NESİL TÜKETİM KOOPERATİFLERİNİN HALKLARIN GIDA EGEMENLİĞİ VE ALTERNATİF KAMUSAL ALANIN İNŞASI BAĞLAMINDAKİ YERİ

Yeni nesil gıda kooperatifleri yukarıda özetlenen neoliberal politikalarla güçlenmekte olan şirketleşmiş gıda-tarım rejiminin zarar verdiği üreticileri, tüketicileri ve ekolojiyi gözeten aktörler olarak, yurttaşları mevcut gıda-tarım ilişkilerinin dönüşümüne katkıda bulunmaya davet etmektedir. Bunun için kendi yerellerinde alternatif bir kolektif alanı birlikte inşa etmeye çağırılmaktadır. Dolayısıyla, bu başlıkta, öncelikle "gıda egemenliği" ve "kamusal alan" kavramlarına konu bağlamında değineceğim. Sonrasında da 2018-2019 sahamın verilerinden yola çıkarak yeni nesil gıda kooperatiflerinin alternatif bir kamusal

alanı nasıl inşa etmeye çalıştığını, bunun halkların gıda egemenliği için nasıl bir potansiyeli olduğunu tartışacağım.

Halkların Gıda Egemenliği

Gıda egemenliği, La Via Campesina'nın kavramı ilk kez dile getirdiği 1996'dan bu yana, özellikle de 2007'de Nyéléni forumundaki tartışmaların ışığında, bir "siyasi proje ve aktivizm," alternatif bir toplumsal hareket ve "alternatif bir analitik çerçeve" olarak görülmektedir (Alonso-Fradejas vd., 2015). Nyéléni Deklarasyonu'nda (2007), gıda egemenliği, halkların ekolojik olarak güvenilir ve sürdürülebilir yöntemlerle üretilen sağlıklı gıdalara sahip olma hakkı ve kendi gıda-tarım sistemlerini kurma hakkı olarak tanımlanmaktadır. Gıda egemenliği hareketi, yerel üreticilerin ve tüketicilerin aktif katılımıyla alternatif gıda-tarım sistemleri inşa ederek şirketleşmiş gıda rejimine direnmeyi amaçlamaktadır. Kendini örgütlemeyi ve işbirliği içindeki ağları teşvik eden politik bir ontoloji önermektedir (Holt-Giménez, 2006). Küçük çiftçilerin haklarını, ekolojik motivasyonlarını ve demokratik değerlerini gözeterek (McMichael, 2016, s. 649), ırk, sınıf ve cinsiyet eşitliğini gıdanın üretimden tüketime tüm süreçlerinde sağlamayı önemseyen bir harekettir (Nyéléni Deklarasyonu, 2007).

Diğer birçok ülkede olduğu gibi, gıda egemenliği perspektifi, Türkiye'de alternatif gıda-tarım ilişkileri kurmayı amaçlayan çeşitli aktörler tarafından benimsenmiştir. Yeni nesil gıda kooperatifleri aktivistlerinin ve Çiftçiler Sendikası'nın özellikle 2017-2020 dönemindeki kayda değer çabaları bunda önemli bir rol oynamıştır. 2018-2020 yılları arasında İstanbul'da sayıları on beşe ulaşan yeni nesil kentli gıda kooperatifleri şirketleşmiş gıda rejiminin gücü karşısında marjinal örneklerdir. Ancak, o zamana dek bu kooperatiflerden ve iş birliklerinden bahsedemezken bu kooperatiflerin kısa zamanda birbirlerini destekleyerek benzer motivasyonlar etrafında büyüme çabaları Türkiye'deki gıda egemenliği mücadelesinin seyri açısından bir kilometre taşıdır (Soysal Al, 2020a: 10).

Kamusal Alan

Habermas (1974), eleştirel sosyal teoriye özgün bir kavram olarak "kamusal alan"ı, yurttaşların "genel çıkarları" için ifade özgürlüğünün, toplanma özgürlüğünün ve siyasi katılımın garanti altına alınması üzerinden tanımlamaktadır. Bu özgün "kamusal alan" anlayışı ilgili literatürde demokratik politik pratikleri tartışmak için kritik öneme sahiptir ve daha kapsamlı bir bakış açısıyla çeşitli teorisyenler tarafından geliştirilmiştir. Birçok teorisyen, Habermas'ın "kamusal alanı"ni bu yeni arenayı "herkesin çıkarlarının" ve "ortak

iyiliğin” garantisi olarak çerçeveleyen bakış açısına sahip olması sebebiyle eleştirmiştir. Karşı-kamusal alan olasılığını tehdit eden, toplumsal eşitsizlikleri yeniden üreten burjuva kamusal alanına ilişkin problemleri yeterince başarılı bir şekilde ele almadığı öne sürülmüştür. Örneğin, Fraser (1990), Habermas’ın cumhuriyetçi kamusal alan görüşünün devletin resmi kamusal alanda rıza inşa ederek kurabileceği yeni bir “hegemonik tahakküm tarzı” olasılığını ele almadığını savunmaktadır. Bora (2017) bu olasılığı, alternatif sesleri susturabilecek ve karşı-kamusal alanın genişlemesini engelleyebilecek bir tehdit olarak yorumlamaktadır (Soysal Al, 2020a).

Bu eleştirileri takip ederek yeni nesil gıda kooperatifleri halkların gıda egemenliğini inşa edebilecek bir çeşit “karşı-kamuyu”⁷ örmeye çabası sebebiyle yapısal hegemonik ilişkilere meydan okuma fırsatı bağlamında tartışılması gereken bir konudur. Türkiye’nin baskılayıcı siyasi ve sosyo-ekonomik bağlamı resmi kamusal alanın devlet otoritesini ve büyük ölçekli tarım işletmelerinin çıkarlarını yeniden üretmesini sağlamaktadır. Mevcut kontekst kendileri adına konuşmak isteyen yurttaşların sesini bastırmakta ve mevcut gıda ilişkilerini kendi çıkarları doğrultusunda dönüştürmek için yurttaşların gıda-tarım politikalarına girmelerine yer bırakmamaktadır. Bu nedenle, yeni nesil gıda kooperatiflerinin genişlemesini, kentsel yurttaşların karşı-kamular veya alternatif kamusal alanlar inşa etmeleri için attıkları somut ve yaratıcı adımlar olarak okumak mümkündür. Zira böyle bir alternatif kamusal alanın sahiplenilmesi yapısal ekonomik ve politik sorunların mevcut gıda rejimindeki rolünün ve eleştirel bir tutumun oluşumunu zorlaştıran neoliberal kamusal alanın sorunsallaştırılmasına da olanak sağlamaktadır. Bu şekilde, alternatif alanların inşasını kapitalist çıkarlara, piyasa özgürlüğü ve tüketici seçimi gibi neoliberal söylemlere meydan okuma girişimi olarak yorumlayabiliriz.

Benzer bir okumayı Ovacık Belediyesi gibi yerel yönetimlerin küçük ölçekli çiftçilerle dayanışması için de yapabiliriz. Bugün bu aktörler hem neoliberal devlet politikalarına hem de kapitalist tarım-gıda ilişkilerine karşı dayanışmakta, görünürlüklerini ve etkilerini artırmak için bu alternatif alanın ve politikanın kapsamını genişletmeye çalışmaktadırlar. Üreticilerin kendi kendilerini örgütlemelerini kolaylaştırması, kırsal ve kentsel alanlarda yerel örgütlü üreticiler, taban aktörleri ve yeni nesil gıda kooperatifleriyle iş birlikleri alternatif bir kamusal alanı örme çabalarına örnek olarak verilebilir (Soysal Al, 2020a: 256-284). Ayrıca, bu dayanışmayı yukarıdan aşağıya gerçekleştirilmek yerine, üretici örgütlenmelerini destekleyerek tabandan bir örgütlenme modeli kurmaya

⁷ Fraser, Spivak’ın (1988) “madun” ve Rita Felski’nin (1989) “karşı-kamu” terimlerine referansla, madun karşı kamuların, baskın grupların dışlamasına ve seslerini bastırmasına bir yanıt olarak oluştuğunu ileri sürer.

çalışmaları önemlidir. Bu şekilde, gıda-tarım politikalarında alternatif bir kamusal alan inşa etmek için katılımcı ve demokratik bir zemin kurmaya çalışılmaktadır.

Alternatif Kamusal Alan ve Gıda Egemenliği İçin Yerelde Alternatif Örgütlenme Modeli ve Siyaset Rasyonalitesi Örmek: Kooperatifin “Altın Dönemi” olan 2018-2020

Gezi deneyiminin getirdiği başka türlü bir siyaseti yaratma ihtimaline dair açılan alan ve mevcut siyasetin zorlayıcılığı ile şekillenen alan arasında bir yerden Gezi Direnişi’ni takip eden beş-altı yılda birçok yatay ve katılımcı örgütlenme deneyimi belirmiştir. Bu oluşumların yerelden, alternatif bir siyaseti örmek konusunda bir motivasyonla yola çıktığı söylenebilir. Gıda-tarım alanından doğru, böyle bir umuda sahip aktörlerin örmeye çalıştığı bir ağda Kadıköy Kooperatifi örgütlenmeyi temel dertlerinden biri yaparak, gıda gibi politik ve birleştirici bir mesele üzerinden politik bir özne kurmaya çalışmaktadır. Gezi’ye dair farklı meselelerle ilişkili olarak çeşitli perspektiflerden analizler yapılabilir ama konumuz bağlamında değinilmesi gereken yönü ardında bıraktığı katılımcı deneyimdir. Direniş sırasında parkta temizlik, güvenlik, barınma, çevre gibi birçok alanda iş bölümü ve kolektif karar alma ile öz örgütlenmeye dair güzel bir işleyiş kurulmuştur. Bu deneyimin yarattığı sinerji Gezi sonrasında benzer bir ortamın forumlar ve mahalle dayanışmaları ile sürdürülmesini sağlamıştır. Bu deneyimler farklı öznelerin birbirinin sesini duyduğu ve kendi yerellerinde birlikte iş yapmayı öğrendiği katılımcı oluşumların temelini atmıştır. Gezi ruhu üzerinden beliren demokratik, yatay örgütlenmeler iktidarın siyaset alanını sadece siyasi parti ya da uzantısı olan ekonomik sosyal örgütlerin alanına indirgediği (Akçay ve Kocagöz, 2018: 32-33) ve mücadeleyi kendi siyasi alanına çekmekte başarılı olduğu bir politik bağlamda kendine alan açmak istemişlerdir (Soysal Al, 2020b: 140-141).

Kadıköy Kooperatifi’nin kurulmasını sağlayan gıda etrafında örgütlenme fikri mahalle dayanışmalarında gelişen tartışmalarda ortaya çıkmıştır. Çeşitli katılımcılarla yapılan çalıştay ve toplantılar ardından süreçte şekillenen, Kadıköy’e uygun bir kooperatif modeli geliştirilmiş, kooperatif resmi olarak 2016’da kurulmuştur. Politik çalışmasının alanı olarak mahalleyi seçen kooperatif gıda meselesinde tek söz sahibi olarak kendini kuran devlet ve sermaye iş birliğine karşı yerelde bir mücadele alanı yaratmayı amaçlamıştır. Alternatif bir gıda politikası için sağlıklı gıdaya erişimi herkesin hakkı olarak çerçeveyen ve gıdayı politik bir mesele olarak tanımlayan duruşunu sürdürmeyi sağlayan temel değerleri ve ilkeleri vardır. Bu ilkeler etrafında (kolektif çalışma, katılımcılık, yatay ilişkiler, toplumsal dayanışma, üretim ve tüketim arasında karşılıklı inisiyatif ve aracısızlık) üretim ve tüketim ilişkilerini halkların lehine dönüştürme amacı

gütmektedir.⁸ 2018-2019 yıllarında Kadıköy Kooperatifi gönüllülük esasına dayalı alternatif bir örgütlenme modeli ile faaliyet göstermekte ve bu modeli yaymak konusunda öncülük yapmaktaydı. Bu sebeple bu makalede Kadıköy Kooperatifi örneği üzerinden bir tartışma yapmaktayım.

2018-2019 yıllarında içerisinde bulunduğum Kadıköy Kooperatifi'nde gönüllüler, çeşitli birimlerde döngüsel olarak görev alarak kooperatifin işleyişini sağlamaktaydı. Bu birimler, kooperatifin genişleyen operasyonları doğrultusunda şekillenmişti. Sürekli ortak öğrenmeyi, üretici ilişkilerini yönetmeyi, mali işlemleri yürütmeyi, sosyal medya ve iletişim faaliyetlerini yönetmeyi, kooperatiflerin tanınırlığını artırmayı ve kamuya açık çeşitli etkinlikler organize etmeyi amaçlıyordu. Bu birimlerin çoğunun işleyişinin bugün sekteye uğramış olduğunu belirtmek gerekir. Bunun nedenleri ve sonuçlarını makalenin ikinci kısmında tartışacağım ancak önce kurulan bu modeli ve modelin hangi anlayışla kurulduğunu açıklamak gerekiyor ki bu örgütlenmenin neden alternatif bir örgütlenme biçimi olduğunu ve açılmaya çalışan alternatif politik alanı tarifleyebilelim.

Eğitim Birimi, yeni katılanlar için kooperatifin işleyişi ve ilkeleri hakkında bilgi aktarımı sağlamak amacıyla eğitimler organize ederdi. Kooperatif gönüllülerinin gıda-tarım sistemi ve belli kavramlar üzerine materyaller okuyup tartıştığı toplantılar düzenlerdi. Örgütlenme Birimi, tarımda yaşanan sorunları ve güncel tartışmaları yerinde ve diğer kooperatiflerle tartışmak için çalıştaylar ve paneller düzenlerdi. Halkların gıda egemenliği kavramını diğer kooperatifler ve halk arasında yaygınlaştırmada önemli bir role sahipti. Kooperatif kurmak isteyen gruplarla deneyim paylaşımı yaptığı toplantılar, kooperatif kurma sürecine dair hazırladığı yönergeler vb. yoluyla benzer kentli gıda kooperatiflerinin kuruluşuna destek vermekte, sayılarının artması için uğraşmaktaydı. Ürün-Üretici ilişkileri Birimi, Çiftçi Sendikaları'nın, diğer gıda kooperatiflerinin ve üreticilerinin referansları doğrultusunda kooperatifin ekolojik üretim kriterlerine uygun yeni üreticiler bulup, iletişime geçmekteydi. Bu birim, üretici sorumluları ile birlikte, üreticilerle yakın temas kurarak ürünlerin stoklarını kontrol eder ve ürünlerin düzenli olarak temin edilmesini sağlardı. Üretici ziyaretlerinin gerçekleştirilmesi için çalışırdı. Yeni kurulacak kooperatiflerle istendiğinde üretici havuzunu paylaşmaktaydı. Mali Birim, ödemeler ve fiyat belirleme süreçlerini yönetirdi. Kooperatifin masrafları ürünlerin fiyatlarına eklenir, üzerine dayanışma fonu için

⁸ 2018-2019 yıllarında Türkiye'deki tüm kentli gıda kooperatifleri Kadıköy Kooperatifiyle birebir aynı örgütlenme modeline sahip değildi ancak büyük bir çoğunluğunun dayanışmayı büyütmeyi amaçlayan, küçük üretici ve tüketici lehine bu sistemi dönüştürecek ilkeleri benimseyen, kapısı herkese açık ve yurttaşların kendi sözünün duyulabildiği yapılar inşa etmek temel hedeflerinde birleştiğini söylemek mümkündür.

bir miktar fiyat konularak nihai fiyat belirlenirdi. Lüks gıdalara eklenen bir miktar sayesinde temel ihtiyaç maddelerinin fiyatı düşürülerek erişilebilirlik açısından bir fiyat ayarlaması da yapılmaktaydı. İletişim ve Sosyal Medya Birimi, kooperatifin görünürlüğünü artırmak için sosyal medya platformlarında aktif olarak çalışmakta, (sosyal) medyadan gelen röportaj ve haber talepleri üyelerle paylaşmaktaydı. Koordinasyon Birimi, toplantıları ve kooperatif faaliyetlerini koordine ederdi. Bu birimler ve organizasyon yapısı, Kadıköy Kooperatifi'nin örgütlenme modelini dinamik ve katılımcı bir şekilde sürdürmesini sağlamış ve kooperatifin işleyişine önemli katkılarda bulunmuştur (Soysal Al, 2020b: 145). Ayrıca, kooperatifte gönüllüler, her hafta düzenli toplantılar yaparak tüm kararları birlikte alırlardı. Kararların fikir birliği ile alınması kooperatifin çoğunlukçu demokrasiyi reddetmesi ve her üyenin fikrinin eşit derecede önemli olduğunu vurgulaması anlamına gelmekteydi.⁹ Resmi bir başkan ve yönetim kurulu olsa da bu unvanlar sadece resmi sorumluluklar taşıyor ve kooperatif içinde hiçbir ayrıcalık getirmiyordu. Kadıköy Kooperatifi, sosyal dayanışmayı temel ilke olarak benimsemişti. Küçük ölçekli ekolojik çiftçilere destek sağlamanın yanı sıra, dezavantajlı toplulukları da desteklemek önem verdiği bir meseleydi. Gönüllüler, kooperatifin işleyişini ve hedeflerini geniş kitlelere duyurmayı ve katılımcı bir gıda politikası oluşturmayı hedefliyorlardı. Bu doğrultuda, kendi kooperatifçilik anlayışını anlattığı, şeker fabrikalarının özelleştirilmesi gibi gıda-tarım alanındaki güncel tartışmaları benzer girişimlerle ve yereldeki yurttaşlarla tartışmaya açtığı paneller ve çalıştaylar düzenliyordu. Diğer kentli gıda kooperatifleriyle iş birliğini birlikte ön ödemeli toplu alımlar yaparak ve ürünlerin ortak lojistiğini sağlama konusunda çeşitli denemeler yoluyla geliştirmeye çalışıyorlardı. Bu şekilde kooperatiflerin yan yana durabildiği, söz ve etki alanını artırabildiği bir ağ kurma fikrini tartışmakta ve deneyimlemekteydiler. Bu somut pratikler ile Kadıköy Kooperatifi gıdayı politik bir mesele olarak sahiplenerek kolektif ve adil üretim-

⁹ Kadıköy Caferağa ve Yeldeğirmeni mahalleleri dayanışmalarında başlayan ve bir ucu Kadıköy Kooperatifi deneyimine uzanan bu yatay ilişkiler kurma çabasının Kadıköy Kooperatifi örneğinde de her zaman sorunsuzca işlemediğini belirtmek gerekir. Yatay örgütlenmelerde yaşanan zorluklar ve çözüm önerilerine dair “Yeniden İnşa Et” (2020) önemli bir kaynaktır. Ancak ben Kadıköy Kooperatifi'nin “altın dönemi”nde de yatay ilişkilere dair “her şeyin mükemmel işlediği”ne dair yanıltıcı bir resim sunmak istemediğim fakat bu konuyu detaylıca ele alma imkanım olmadığı için buraya küçük bir not eklemek isterim: Türkiye solunda sıklıkla görülen herkesten daha deneyimli, “daha solcu olduğu için” sözünün daha geçerli olmasını isteyen kişilerin iktidar kurmasının önüne geçilmeye çalışıldığı ve iş yapmanın neredeyse imkânsız hale geldiği dönemler Kadıköy Kooperatifi'nde de yaşanmıştır. Bunlar kendiliğinden işleyen bir mekanizma yerine, birbirini denetleyen ve birbirine karşı sorumlu olan birimlerin birlikte iş yapışını sağlayan mekanizmaların üzerine düşünülmesine ve yeni örgütlenme modellerinin tartışılmasına yol açmıştır. Değişen dönemlerin dinamikleri ve öznelere farklılığı sürekli olarak örgütlenme modelinin, yataylığın ve gönüllülüğün bu bağlamlarda yeniden ve yeniden düşünülmesini gerektirmiştir.

tüketim ilişkileri kurmak, alternatif bir siyaset rasyonalitesi ve kamusal alan yaratma çabasıydı.¹⁰

Kadıköy Kooperatifi'nin süreç içerisinde Beşiktaş Kooperatifi ve Koşuyolu Kooperatifi gibi örgütlenmelerle olan yakın iletişimiyle gelişmesine katkıda bulunduğu bu kooperatifçilik dalgası kıymetlidir. Zira, eskiden kamusal olan fakat şimdi özele hapsedilmeye çalışılan gıda gibi bir meseleyi katılımcı demokrasi ve öz yönetim ilkeleriyle yeniden ortak kılmaya dair kolektif çabaları alternatif bir kamusal alan açmak anlamında bir politika ürettiklerine işaret etmektedir. Bu yapı siyasete dahil olan ve bireyselliği arka plana atan öznelerin iş birliğine dayalı bir siyaset rasyonalitesi izleyerek, 2018-2020 döneminde alana önemli katkılarda bulunmuş ve alternatif bir kamusal alan yaratma çabasında önemli bir aktör haline gelmiştir. Kadıköy Kooperatifi gönüllüsünün aşağıdaki ifadeleri bu yapıların büyüyüp güçlü bir dayanışma ağı kurabileceğine dair o dönemde paylaşılan umudu iyi bir şekilde ifade etmektedir:

Kendi tekil çıkarımızla toplumun genelinin çıkarı arasında bir bağlantı kuruyoruz. Çünkü şunu biliyoruz; büyük çoğunluk bu sistem değişsin demediği sürece bu sistem değişmeyecek. Nasıl olacak? Dışarıya yöneleceğiz, içeriye alacağız, çeperi genişleyeceğiz, farklı ağlardaki ilişkileri tetikleyip birbiriyle etkileşim kuracağız; ağlanacağız yani. Bu ilişkiler bence birikecek, birikecek ve başka bir sürü şeyi tetikleyecek. Tek bir aktör tarifinden bahsetmiyorum. Kadıköy Kooperatifi bunu tek başına yapacak değil. Benim hayalimdeki; birçok inisiyatifin bir iletişim haline ortak bir şey yapma hali... Öyle olduğu zaman da daha güçlü bir şekli inşa edeceğiz yani (Görüşmeci 2, 2019).

Bu ifade gıda ve tarım alanını sermaye-devlet iş birliğine bırakmak yerine muhalif politik bir özne olmanın önemine işaret etmektedir. Kadıköy Kooperatifi'nin bu şekilde izlemeye çalıştığı alternatif örgütlenme ve siyaset önemlidir. Zira, Fırat ve Genç (2014)'in de dediği gibi politik özne ancak tahakküm altında olanların somut dayanışma pratiklerinin ve mekanlarının yaratılması, mevcut olanların çoğaltılması ile mümkün olacaktır. 2018-2020 yıllarında Kadıköy Kooperatifinin örgütlenme ve politik özne olma meselesini çok önemli bir yere koyması onu kendini sürekli dışa açan, dışarıya seslenen ve dışarıyı örgütlenmeye davet eden bir pozisyona yerleştirmiş durumdaydı. Kadıköy Kooperatifi gibi yeni nesil gıda kooperatiflerini ayrıştıran en büyük fark da buydu: tüketicileri market rafındaki tercihlerine indirgemeyen kapsayıcı bir gıda

¹⁰ Bu işleyişi geçmiş zaman diliyle ele almamın sebebi kooperatifin artık bu değer ve ilkelere önem vermiyor olması değil, makalenin ilerisinde ele alacağım sebeplerden dolayı kooperatifin bu şekilde işleyemeyecek duruma gelmiş olmasıdır.

politikasında aktör olmaya çağırarak alternatif bir kamusalığın inşasına katkıda bulunmaya çalışmak. Kooperatif gönüllüleri bu durumu şöyle ifade etmekteydiler:

Kooperatif, gıda sisteminde tüketici olarak konumlandırılan kişilerin aktör olmasının yolu. Çünkü biz (...) hangi tür bir modelin kurulacağını, nasıl bir demokratik katılım biçimi içerisinde bunun yapılacağını inşa etmeye çalışarak (...) mevcut tarım sistemine ve mevcut yurttaşlığa alternatif bir kolektif pratik inşa etmeye çalışıyoruz. Bunu bir yurttaşlık inisiyatifi çerçevesinde yapıyoruz. Biz şirket mantığı ve kâr amacı güden bir gıda tedarikçisinden öteyiz. Endüstriyel yem bizim için bir mesele. Aracılık sistemine de bir şey söylüyoruz, özelleştirmelere de... (Görüşmeci 3, 2019).

Biz kooperatifte temelde ontolojik olarak bir alternatif oluştururken aynı zamanda söylemsel alanda kamuyu konuştuğumuz ve onu davet ettiğimiz alan kurmaya çalışıyoruz. Mesela gıda topluluklarında çok açık bir davet yok; bence bu önemli bir fark. Diyor ki gelsin bizi bulsun. Bizim hareket ettiğimiz zemin kamu zemini (Görüşmeci 1, 2019).

Bu yıllarda, Kadıköy Kooperatifi gibi yeni nesil kooperatifler, örgütlü üreticinin örgütlü tüketici ile doğrudan kurduğu ilişki temelinde, üretilen değer bizzat üreticilerin kontrolünde olduğu ve adil değerini bulduğu bir sistemi kuran aktörler olmak istiyordu. Tüketicinin sağlıklı gıdaya ulaşabildiği bir ideali inşa etme çabası anlamında kendisini gıda egemenliği mücadelesinde konumlandırıyordu. Bu pratiklerin yayılması için tüketici ve üreticiyi politik öznelerle dönüştürmeye çalışması, gıda egemenliğinden beslenen bir politik duruşla yurttaşlara kamusal alanda söz söyleme ve eyleme geçme alanı sunması kıymetlidir. Ancak, Kadıköy Kooperatifi ve benzeri örgütlenmelerin, bu yıllarda kazandığı ivmeyi, sendikalar, kitle örgütleri ve kooperatifler gibi çeşitli aktörlerin iş birliğini içine alacak güçlü bir ağa evriltememesi sözleri daha duyulur, devlet üzerinde çeşitli konularda baskı oluşturabilecek bir güç haline gelememesine sebep olmuştur. 2019'da görüştüğüm bir görüşmeci bu yapıların potansiyeline dikkat çekerken, aynı zamanda o dönemde de karşılaşılan en büyük zorluğa dikkat çekmektedir: "umutsuzluk içinde insanlara alternatif sunmak" meselesinin zorluğu.

Kamu inşası mevcut Türkiye konteksti açısından düşündüğümüzde çok gerekli. Mevcut siyasal sisteme -çok iddialı gözükse de- başka bir alternatifi üretmeye çalışıyoruz örgütlenme üzerinden. Yurttaşlar olarak kendimiz kendimizle ilgili bir meselede karar veriyoruz, bunu uygulamaya çalışıyoruz. Bunu uygulamak için kendi iş bölümümüzü tesis ediyoruz (...) Ekonominin demokratik olmaması, dağıtımın adil olmaması gibi noktalardaki sorunlara bu örgütlenmeler aslında bir

alternatif. Tabii bunlar şu an kolay görülebilecek bir şey değil ve mevcut konjonktür de bizim bu anlamda en büyük dezavantajımız. Bir meziyet işi, bu umutsuzluk içinde insanlara alternatif sunabilmek. Potansiyelimiz önemli ama henüz tam anlamıyla gerçekleşmiş değil (Görüşmeci 5, 2019).

Kooperatif, faaliyetlerini ve amaçlarını ne devletçi ne de neoliberal bireyci bir perspektifle şekillendirmektedir. Bu, geleneksel kooperatifçilik anlayışında da gördüğümüz sadece devletin kamuyu sahiplendiği bir devletçi perspektiften bakmadıkları gibi, sadece kapalı bir topluluk olup kendi gıda ihtiyacını örgütleyen neoliberal bir perspektiften de bakmadıkları anlamına gelmektedir (Soysal Al, 2020a: 325). Bir Kadıköy Kooperatifi gönüllüsü bunu şu şekilde ifade etmektedir:

Biz kooperatifte -koop korporatist yapıyı birçok kişiye çağrıştıran bir şey bir yandan ama- yeni tip kooperatifçilik yapıyoruz. Bizim yapmaya çalıştığımız şeyin merkezinde örgütlenme, insanların bir sürece dahil olması, angaje olması var her şeyin ötesinde. Yani ne korporatist olana dönmek ne de bireysel olanda kalmak istiyoruz; tam ortası bir şey yapmaya çalışıyoruz. Neoliberal bireyler üzerinden olan toplum anlayışının içindeyiz ama kamuyu yeniden inşa etmeye mükellef bir iş yapıyoruz (Görüşmeci 4, 2019).

Toplumsal yeniden üretimin maddiliği üzerine kafa yoruyor olması, katılımcılar arasındaki toplumsal ilişkilerin yataylığı, çeşitli mutabakat biçimleri üzerinden herkesi karar verme sürecine dahil eden demokratik katılımçılık gibi öğelere önem vermesi bu politikayı inşa etmede önemli bir çaba olarak okunmalıdır. Kamuya açık, ayrımcı olmayan, eşit karar alınan örgütlenmelerin inşası ve bu yapılarda kolektif öznelerin alternatif bir kamusal alanda kendini ifade edebilmesi gıda egemenliği mücadelesi için elzemdir. Halkların gıda egemenliği üretici örgütleri ve tüketici örgütlerinin bir araya geldiği bu zemini yani alternatif bir kamusal alanı oluşturmalarıyla ancak mümkün olacaktır.

6. HALKLARIN GIDA EGEMENLİĞİ VE ALTERNATİF KAMUSAL ALANA DAİR İDEALLERİ GERÇEKLEŞTİRMENİN ZORLAŞMASI: KOOPERATİFİN SIKINTILI DÖNEMLERİ OLAN 2020 VE SONRASI

Makalenin bu ikinci kısmında, Kadıköy Kooperatifi'nin yukarıda ele aldığım ideallerini gerçekleştirmede son dört yılda zorlandığı noktaları makro ve mikro ölçekteki sebepleri ile birlikte tartışacağım. Zorluklarla başa çıkmak için izlediği stratejileri ve gelinen mevcut durumu alternatif bir kamusal alan açma ve gıda egemenliği meselesiyle olan ilişkisi bağlamında analiz edeceğim. Dönüşen tabloyu ve Kadıköy Kooperatifi gibi kooperatiflerinin varlığını sürdürme çabasını ortaya koyarken bu zamana dek yaptıklarının simgesel önemini de ele alacağım.

Pandemi süreci ve sonrasında yaşanan ekonomik kriz kooperatifin enerjisini düşürmüş ve sürdürülebilirliğini tehdit eden önemli sorunlar yaşanmasına neden olmuştur. Bu sorunlardan en önemlisi, kooperatifin gıda enflasyonu ve alım gücünün düşmesi karşısında ürün fiyatlarının erişilebilir olması hedefini gerçekleştiremiyor olmasıdır. Kooperatiften yapılan alışverişin azalmasına ek olarak, kooperatif dükkanının kirasının ciddi bir şekilde artması gibi sebeplerle kooperatif maddi anlamda darboğaza girmiştir. İkincisi, üreticilerle olan ilişkiler ekonomik zorlanmalar sebebiyle alternatif üretici-tüketici ilişkileri kurma idealini gerçekleştirme noktasında sıkıntıya girmiştir. Üçüncüsü, muhalif kitlelerin ve alternatif bir kamusal alan açmanın umudunu taşıyan yurttaşların birçoğunda politik anlamda umutsuzluğun arttığı, sivil toplumun baskılandığı¹¹ son dört senede ekonomik krizin getirdiği geçim sıkıntısıyla birlikte kooperatife zaman ve emek koyacak gönüllü kişi sayısı bulmak oldukça güç hale gelmiştir. Dördüncü sebep gönüllü emek bulmanın zorluğundan dolayı kooperatif dükkanında sorumlu olacak bir “çalışan modeli”nin hayata geçirilmek istenmesi fakat kooperatif kendi masraflarını karşılamakta dahi zorlanırken buna ayrılacak bir bütçe yaratılamamasıdır. Kooperatif her şeye rağmen son iki senede çalışma modeline dair birçok meseleyi gözden geçirip mevcut koşullarda ayakta kalmak için gayret sarfetmektedir. Bu sırada en çok öne çıkan meseleler “gönüllülük” ilkesi ve kooperatif dükkanını canlandırmak için geliştirilebilecek stratejiler etrafındaki tartışmalar ve çabalarıdır.

Ayakta Kalmamanın Zorluğu: Ekonomik Koşullar

Ekonomik koşullar, kooperatifin sürdürülebilirliğini zorlaştıran en önemli faktörlerden biridir. Kira, vergiler, elektrik, su, mali müşavir ücreti gibi giderlerin dramatik artışı,¹² kooperatifin mali yükünü artırmaktadır. “Şu anki dükkanın giderleri geçen yılın iki katından daha fazla. Masrafları çıkarabilmemiz için en az dört-beş katı ciro yapmak gerekiyor ama (...) o para çıkmıyor, biz şimdi içeri giriyoruz” (Görüşmeci 14, 2024) şeklinde ifade edilen bu durum, kooperatifin ekonomik zorluklarını ve ayakta kalma mücadelesini gözler önüne sermektedir.

¹¹ CIVICUS (Global Civil Society Alliance)’un 2023’te “Sivil Toplumun Durumu” Raporu Türkiye’de demokrasi ve insan hakları alanlarında gerilemeler yaşandığını, ekonomik güvensizlik ve otoriter liderlik eğilimlerinin arttığını belirtmektedir. Bu durum, sivil topluma yönelik baskıları artırmış ve vatandaşlar arasında politik umutsuzluğu derinleştirmiştir (Sivil Toplum Geliştirme Merkezi, 2023).

¹² TÜİK’e (2019, 2024a) göre, Tüketici Fiyat Endeksi’nde (TÜFE) Haziran 2019’da yıllık ortalamalara göre konut harcamalarında %18,19’luk bir artış görülürken, Haziran 2024’te bu artış %46,87’lik olarak açıklanmıştır. Ayrıca belirtmek gerekir ki TÜFE Haziran’da TÜİK (2024a) tarafından %71,60 açıklanırken, ENAG (Enflasyon Araştırma Grubu) Haziran 2024 verilerine göre enflasyon %113.08 olarak kaydedilmiştir.

Bu ekonomik meselenin bir başka etkisi dükkanındaki satışın da düşmesi. Çünkü fiyatlar da çok yükseldi. Mecburen. Üretici yükselttikçe biz de yükseltmek zorunda kaldık. Özellikle Kadıköy’de korkunç bir kira artışı oldu; biz de onları ürünlere yansıtmak zorunda kaldık. Bu yönüyle zaten artık şey yok; az gelirliye ulaşma iddiası. Orta gelirliye bile zor (...) Yani krizle birlikte ürün fiyatları da yükselince insanlar zincir marketleri tercih ettiler çünkü ucuz değil ama daha ucuz (Görüşmeci 14, 2024).

Kooperatif, 2018’de tüm ürünleri olmasa da temel ürünleri daha uygun fiyatlarla sunabilen, sağlıklı ve nitelikli gıdaya herkesin ulaşma hakkının altını çizdiği bir yerde durmaktaydı. Buna ulaşmak için kooperatifler olarak birlikte sipariş verme, ortak lojistik sağlama, ortak depolama alanı bulma gibi stratejileri konuşan ve bu yönde çabalayan bir aktördü. Ancak, mevcut ekonomik koşullarda, kooperatifin sadece üst gelir grubuna hitap edebilmekte olduğu önemli bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gıda enflasyonu¹³ Kadıköy Kooperatifi gibi ekolojik temelli gıda sistemlerinin sürdürülebilirliğini tehdit eden bir hale gelmiştir. Endüstriyel girdilerdeki fiyat artışı endüstriyel gıda ve ekolojik gıdaların fiyat farkının epey kapanmasına sebep olsa da ekolojik ürünlerin yine de daha pahalı olması alım gücünün ciddi şekilde düşmesinden dolayı bu ürünlere erişmeyi ikincil bir mesele haline getirmiştir.

Önceki yıl yirmi beş liraya kırmızı mercimek getirdiğimizde insanlar “kırmızı mercimek yirmi beş lira mı olur?” gibi tepkiler veriyorlardı. Ancak bundan kısa bir süre sonra Migros’ta kırmızı mercimek otuz lira oldu ve bizim mercimek hala yirmi beş liraydı. Çünkü biz önceden parasını ödeyerek iki yüz kilo kırmızı mercimek almıştık ve bitene kadar bu fiyattan satmaya devam ettik (...) Bugün endüstriyel gıdalarla karşılaştığımızda kooperatifle arasında büyük bir fark yok gibi görünüyor. Fakat genel alım gücü düştüğü için her iki tür ürün de etkileniyor (Görüşmeci 15, 2024).

Özetle, mevcut ekonomik kriz ve gıda enflasyonu Kadıköy Kooperatifi’nin daha erişilebilir ekolojik gıda sistemi idealini sürdürülebilmesini zorlaştırmakta ve kooperatifin hedef kitlesine ulaşmasını engellemektedir. Yine de verilen örnekler,

¹³ Türkiye’de gıda enflasyonu, 2019 ve 2024 yılları arasında önemli bir değişim göstermiştir (TÜİK, 2019, 2024a): Haziran 2019’da yıllık ortalamaya göre gıda harcaması grubunda göre enflasyon %26,40 iken, 2024 Haziran’da %69,80 olarak kaydedilmiştir. Özellikle 2020’den sonra pandeminin ve ekonomik krizin etkisiyle gıda fiyatları dramatik bir şekilde yükselmiştir. Aynı dönemde, Türkiye’deki döviz kurundaki dalgalanmalar ve artan ithalat maliyetleri, yerel üreticilerin girdi ve diğer aldığı hizmetlere (elektrik, su vb.) dair maliyetlerini artırmış ve bu da gıda fiyatlarının yükselmesine katkıda bulunmuştur. TÜİK (2024b) verilerine göre, tarım ürünleri üretici fiyat endeksi (Tarım-ÜFE) yıllık %54,58 artmıştır.

yerel üreticilerin desteklenmesinin ve piyasa mantığını içselleştirmemiş bir gıda sisteminin önemini gözler önüne sermektedir.

Üreticilerle ilişkiler: Dayanışma Mı, Ekonomik Kaygılar Mı?

Kadıköy Kooperatifi'nin üreticilerle ilişkileri de ekonomik kriz ve değişen koşullar nedeniyle önemli dönüşümler geçirmiştir. Uzun süredir karşılıklı dayanışma ve anlayışa dayalı olan bu ilişkiler, bazı durumlarda ekonomik kaygılar nedeniyle zorlanmıştır. Ödeme zorlukları ve ekonomik baskılar, üreticilerle olan ilişkilerin ideal olandan uzaklaşmasına neden olmuştur.

Bugün ödeme günü, normalde faturaları ödüyorum ama şu an kasada ancak önümüzdeki hafta ödenecek kirayı ödeyecek kadar para yok. Evet, üreticileri mağdur etmeyecek bir sistemi kurmaya çalışıyorduk ama şu an zamanı gelen ödemeyi yapmakta zorlandığımız noktada o üretici ilişkisini de -aslında o ideali de- zora sokan bir yere geldik (Görüşmeci 15, 2024).

Pandemiden sonraki bu ekonomik kriz dönemi ekonomik olarak üreticiyle olan ilişkilerimizi de zorlayan bir şey oldu. Çünkü geri ödemelerini çok uzatmak zorunda kaldık ve insanların artık en dikkat ettiği şey de o geri ödemeyi çabuk alıyor almak oldu (Görüşmeci 9, 2024).

2018-2019 döneminde ön ödemeler ve toplu satın almalar yoluyla üreticiyi rahatlatma yolunda somut örnekler sergileyen Kadıköy Kooperatifi krizin etkisiyle bunu yapamadığı gibi üretici ödemelerini de geciktirmek durumunda kalmakta, hayal ettiği üretici-tüketici dayanışmasını örme ideali yolunda zorlanmaktadır. Katılımcılar, kooperatifin üreticilerle bir araya geldiği son etkinliğin 2022 yılında Henrich Böll Vakfı'nın fonu çerçevesinde düzenledikleri iklim değişikliği toplantısı olduğunu belirtmişlerdir. Bu toplantıda kooperatif dört bölgeden sekiz üreticiyi yüz yüze ve çevrimiçi bir şekilde bir araya getirmiştir. Mevcut koşullarda ve kooperatife emek koyacak kişi sıkıntısı çektikleri günümüzde bu kamusal etkinliklerin ve üretici-tüketici temaslarının da yapılamadığı görülmektedir. Üreticilerle azalan temas ve ödeme güçlükleri bazı üreticilerle karşılıklı güven ve dayanışma ilişkilerini de zayıflatmıştır.

Daha önce böyle birbirimize vakit tanıyan, işte biraz daha müsamaha gösteren bir şeyden biraz daha "hadi artık bize ödememizi yapın" denilmeye başladı. O karşılıklı güzel ilişki, hani tatlı tatlıydı ama, o ilişki birazcık daha ciddileşti diyeyim (Görüşmeci 9, 2024).

Sındı Kooperatifi daha açılmadan önce biz çalışmaya başlamıştık üreticilerle. Sonra Sındı'nın yönetimi değişti. Ya abi işte para yok, iki hafta sonra ödeyeceğiz deyince, bana ya peşin ya da en geç on beş günde faturamı ödeyeceksiniz dedi. Bir şey

istediğin zaman göndermiyor. Dedik biz yıllardır sizinle çalışıyoruz... (Görüşmeci 15, 2024).

Buna karşılık, gıdayı politik bir mesele olarak gören ve örgütlenme zihniyeti uyuşan üreticilerle karşılıklı dayanışma, güven ve anlayışa dayalı ilişkiler devam etmektedir:

Mesela Ovacık Kooperatifi zaten bu fikirle çalıştığı için (...) yani biz gidiyoruz, abi faturayı kes de paranızı ödeyelim diye, hala zaman tanıyor. Yani bu şahane, en azından kooperatif dayanışmasını görmek (Görüşmeci 12, 2024).

Ekonomik faktörlere ek olarak, pandemi dönemi ile gelen yeni sosyal ilişkiler de üreticilerle ilişkileri önemli ölçüde dönüştürmüştür. Kooperatif, pandemi sırasında gönüllüler arası birlikteliği korumak amacıyla çeşitli çabalar göstermiştir. Örneğin, gönüllüler arasında eşleşmeler yapılarak, birbirlerine destek olmaları sağlanmıştır. Ancak üreticilerle temasta bir kırılma yaşanmış; pandemi sonrasında da üretici ziyaretlerinin azalması ve bir araya gelmelerin unutulması kooperatifin temel işlevlerini ve dayanışma ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Üreticilerle ilişkilerin istenilen düzeyde tutulamamasında en önemli faktör pandemi sonrasında ekonomik krizin gönüllülerin kişisel ekonomik kaygıları ile kooperatifin hayatta kalma mücadelesini öncelikli hale getirmesidir.

Diğer Kooperatiflerle ve Yerel Yönetimlerle İlişkilerin Güçlenmeye Evrilememesi

2018-2019 döneminde, Kadıköy Kooperatifi'ne benzer kentli ekolojik tüketim kooperatifleri arasında birlikte etkinlik ve atölye düzenlemeye, toplantılar yaparak ortak stratejiler belirlemeye dair artan çabalar söz konusuydu. 2020 yılı sonrası maddi sıkıntılarının artması ve gönüllü sayısının azalması gibi sebeplerle tüm kooperatiflerin ayakta kalmakta zorlanmasından dolayı bu pratikler sekteye uğramıştır. İstanbul'daki kooperatiflerin bir araya gelerek ortak lojistik planlaması gibi fikirleri konuştuğu "kooperatiflerin altın dönemi"nde (2018-2019 yıllarında) bu fikirlerin hayata geçirilememesi, kooperatifleri maddi olarak kendilerini sürdürmekte zorlandıkları, ortak iş yapma kültürünün zayıfladığı, gönüllülerinin azaldığı "sıkıntılı dönem"de artan kargo masraflarını karşılamak açısından da dirençsiz kılmıştır. 2018 yılından beri belediyelerden talep edilen ortak depolama alanı gibi talepler ise olumlu sonuçlanmamıştır.

Bu dönemde kooperatifler olarak birtakım ortak etkinlikler düzenlenmiş ve kooperatifler arası destek mekanizmaları üzerine konuşmalar yapılmış olsa da kooperatifler kendi varlıklarını sürdürme mücadelesine odaklanmak durumunda kalmıştır. Kadıköy Kooperatifi'nin örgütlenme anlamında en çok benzeştiği Beşiktaş ve Koşuyolu gibi bazı kooperatifler kapanmış ya da dükkân faaliyetlerini

durdurarak daha küçük çaplı gıda toplulukları olarak devam etme kararı almıştır. Kadıköy Kooperatifi'nin de kapanmayı tartıştığı bu süreçte özellikle Ovacık Kooperatifi'nin Kadıköy Kooperatifi'ne aldıkları ürünler için ödemeleri istedikleri zaman yapabileceklerine dair verdiği destek Kadıköy Kooperatifi için önemli bir rahatlama sağlamıştır. Ancak, genel olarak, kooperatifler arası ilişkilerde kooperatiflerin kendi maddi kaygıları, gönüllü azlığından doğan enerji eksikliği ve sorumluluk paylaşımındaki dengesizlikler kooperatif dayanışması ve birlikte ayakta kalma mücadelesinde önemli bir engel teşkil etmiştir.

Kadıköy Kooperatifi'nin yerel yönetimlerle ilişkileri, özellikle İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB) ile olan temasları çerçevesinde şekillenmiştir. 2019 yılında Ekrem İmamoğlu'nun İBB başkanlığını kazanmasının ardından, İBB ile bir dizi toplantıya katılım sağlanmıştır. Bu toplantılar, kooperatiflerin bir araya gelmesi ve ortak çözümler araması açısından önemli olmakla beraber Kadıköy Kooperatifi'nin talep ettiği lojistik destek ve soğuk hava deposu gibi yapısal ihtiyaçlar karşılanmamıştır. İBB'nin Kadıköy'de kurulan doğrudan üretici pazarında kooperatife tezgâh açma konusunda yaptığı teklif ise kooperatif tarafından üreticilerinin bir kısmının zaten pazarda bulunması sebebiyle pratik bulunmamıştır. İBB'nin Kadıköy Merkez Nazım İmar Planı çalışmaları kapsamında, Kadıköy Kooperatifi ekoloji odaklı grup çalışmalarına katılarak mekân ihtiyacını tekrar dile getirmiştir. Bu süreçte yapılan görüşmelerde Ocak 2024'te iletişime geçileceği söylenmiş fakat planların takibi konusunda belediye ve kooperatif tarafında eksiklikler yaşanmıştır. Maddi anlamda en çok zorlanılan dönemde yerel yönetimin desteğini alma noktasında yaşanacak olumlu bir gelişme kooperatifin sürdürülebilirliği açısından elzemdir. Buna ek olarak, 2024 yerel seçimleri öncesinde Kadıköy Kooperatifi'nin çeşitli partilerin başkan adayları ve mahalle muhtar adayları tarafından ziyaret edilmesi, adayların kooperatifçiliğe destek açıklamaları ve bu bağlamda vaatlerini dile getirmeleri kooperatifin yerelde eskisi gibi aktif olmasa da hala önemli bir aktör olarak görüldüğünü göstermektedir.

“Nasıl Ayakta Kalsak? Ya da Kapatsak Mı?” Gönüllülük Meselesi ve Yeni Bir Model Denemesi

2017-2020 yıllarında Kadıköy Kooperatifi tamamen gönüllülük esasına dayalı idealist bir yaklaşımla hareket ediyordu. Çalışma birimlerinde herkesin belirli miktarda emek harcanması, haftada birkaç saat dükkânda nöbet tutması ve dışarıya açık etkinliklerin düzenlenmesinde rol almasının beklendiği bir gönüllülük biçimi uygulanıyordu. Bunlar kooperatifte kalmanın bir “şart”ı olmamakla beraber, beklentinin bu şekilde olması bu yükümlülükleri yerine getiremeyeceğini düşünen gönüllülerin bir süre sonra kooperatiften çekilmesine

sebeup olmaktadır. Ancak sürekli olarak yeni gönüllülerin gelmesi ve aktarımın başarılı yapılmasıyla kooperatifin düzgün bir şekilde işlemesine engel olmayan bir yapı söz konusuydu.

Yukarıda tartışıldığı üzere, pandemi ve sonrasında yaşanan ekonomik kriz, Kadıköy Kooperatifi'nin örgütlenme yapısı, gönüllülük faaliyetleri ve üretici ilişkileri üzerinde önemli etkiler yaratmıştır. Kadıköy Kooperatifi'nin makalenin ilk kısmında belirtilen kolektif karar alma ve birlikte alternatif üretim ve tüketim politikaları örme niyeti ve çabası halen devam etmektedir. Ancak, gönüllülük esasına dayalı bu yapı ve model, zorlayıcı ekonomik ve politik iklimle gelen makro-ölçekte yaşanan problemler ve bunlarla birlikte pekişen gönüllü yetersizliği gibi mikro-ölçekte deneyimlenen sorunlar sebebiyle zayıflamaktadır.

Bunun genel politik durumla ilgili olduğunu düşünüyorum (...) insanlar korkuyorlar yani. Herkes dışarı çıktığı zaman, dışarı çıkmak, ses çıkarmak çok normal oluyor. Herkes kooperatife gelip de bir işin ucundan tuttuğunda. Ama alternatif bir şey yapmaya dair bir irade geliştiremiyorken, kimse gelmezken (...) geleceksin ve kooperatifte şu işi yapacaksın. Bunu anca çok yüksek seviyede politik bilince sahip biri yapabilir veya yetmişlerin solcuları falan. Şimdi hayatını kurmaya çalışan insanların böyle bir çabayı harcaması mantıklı gelmiyor kimseye (Görüşmeci 15, 2024).

Kooperatifçilik Gezi sonrası dönemde popüler hale gelse de yıllar içinde "muhalif" kitlelere yayılan yılgınlık hali gönüllülük meselesini olumsuz etkilemiş, artan ekonomik kaygılar ve yoğun çalışma hayatı yeni gönüllülerin katılmamasına sebep olmuştur. Bu durum mevcut gönüllülerin üzerindeki sorumlulukları artırmış ve gönüllülük bir yük olarak hissedilmeye başlanmıştır. Pandemi sonrası koşullarında 2018'deki beklentilerin esnetildiği bir gönüllülük formuyla ilerlemeye çalışılmışsa da bu pek başarılı olmamış, mevcut toplumsal, ekonomik, politik bağlamda gönüllülük üzerinden işleyen bir model ile kooperatife emek koyacak kişi bulmakta zorlanan kooperatifin "kamuyu davet etme" gücü kalmamıştır. Nihayetinde, 2018-2019 döneminde hiç tartışılmamış olan "gönüllük" ilkesinin masaya yatırılmasına karar verilmiştir.

Yani birinin burada bulunma sözü var; ortaya koyduğu böyle bir emek. Zaten "bugün boşum ve geldim"le işleyebilecek bir sistem değil dükkânı işletmek. O yüzden gönüllülükten çıkıyor artık. O yüzden bu emek, bedeli adil bir şekilde belirlenmiş bir karşılık bulmalı (Görüşmeci 10, 2024).

Görüştüğüm tüm katılımcılar bugün kooperatif dükkanının sürdürülebilir bir şekilde açık kalabilmesi için dükkânı yönetme süreçlerindeki emeğin maddi karşılığının adil bir şekilde belirlenmesi gerektiği konusunda fikir birliğine

vardıklarını belirtmiştir. Kooperatifte bulunmanın düzenli ve sürekli bir emek gerektirdiğini, yalnızca gönüllü çabalarla sürdürülebilir bir sistem kurulamayacağını ifade etmektedirler. Görüşmeciler ekonomik kaygıların ağır bastığı günümüzde katılımcı bir yapı oluşturmak için ekonomik teşviklerin ve adil bir emek karşılığının devreye girmesi gerektiği savunmaktadır. Ekolojik ve adil gıda tüketimi ile ilgili politika üretmek istediklerini ancak mevcut koşulların bu tür çalışmaları zorlaştırdığını belirtmektedirler. Bu durum, kooperatifin gönüllülük ilkesi ile pratik gereklilikler arasındaki dengeyi yeniden gözden geçirmesini ve daha sürdürülebilir bir model geliştirmesine dair tartışmaları ve arayışları getirmiştir.

Gönüllülük meselesine dair tartışmada pandemi sonrasını bir kırılma noktası olarak alabiliriz. Pandemi döneminin başlangıcında, gönüllüler büyük bir enerji ve çabayla kooperatifin ayakta kalmasını sağlamış, dükkânı düzenli olarak açmış, ürün akışını sorunsuz bir şekilde yönetmiştir. Askıda gıda gibi dayanışma projeleri aktif hale getirilmiştir. Pandemi sürecinde kooperatifin kapalı olduğu süreler çok azdır ve bu dönemde gönüllüler ciddi bir efor sarf ederek başarılı bir dönem geçirmişlerdir. Pandeminin başlangıcında, tehdit daha ciddi algılanmış ve herkes kooperatife sarılarak dayanışma ruhunu güçlü tutmuştur ancak pandemi sonrasında dayanışma ruhu aniden zayıflamıştır.

Belli saatlerde yine dükkân açıldı, camda kedi kapısı yapıldı mesela, oradan alışveriş yapıldı. Bütün o organizasyon aslında sağlandı. Kadıköy içerisinde bir dayanışma alanı vardı zaten. Onlarla haberleşildi. Gıda desteği için dayanışma sepetimiz vardı. Askıda gıda uygulamamız vardı zaten ama o zaman biraz daha aktifleştirdik o çalışmayı. Mahallede, Kadıköy dayanışmalarıyla olan ilişki dolayısıyla gıda yardımına desteğe ihtiyacı olan ailelere ulaşılmaya çalışıldı. Onlara destek yapıldı bir süre. Yapabildiğimiz kadar ufak ufak paketler yapıldı. Gelen herkes bir şeyler koyuyordu destek için (Görüşmeci 9, 2024).

Pandemi sonrasında kooperatifin, yüz yüze, bir araya gelerek iş yapma ve dayanışmayı kendi içinde ve mahalleliyle doğrudan iletişim kurarak sürdürme prensiplerine pek uymayan bir iş yapma biçimi ön plana çıkmaya başlamıştır. Çevrimiçi toplantılara alışan gönüllüler yüz yüze toplantılara vakit ayırmak konusunda isteksiz hale gelmiştir. Pandemi süreciyle değişen toplantı ve katılım biçimleri gönüllülük ilişkilerini de değişime uğratmıştır. Birliktelikler kurulamaz hale gelmiş, kopukluklar artmış ve gönüllülerin sayısı azalmaya başlamıştır. Yeni gönüllülerin katılımı ise oldukça düşmüştür. Kooperatif, gönüllülük eğitimlerini kısaltmak ve süreci daha verimli hale getirmek gibi bazı değişiklikler yapmış ancak bu çabalar beklenen etkiyi yaratmamıştır. Çalışma birimleri etkin faaliyet gösterememektedir ve örgütlenme kısmı neredeyse durmuştur.

Kooperatifin 2020-2024 döneminde en faal olduğu diğer bir zaman dilimi ise başka bir kriz anı olan Şubat 2023'te gerçekleşen deprem sonrasına denk düşmektedir:

Bu depremde zaten işte Kızılay, AFAD, işte bunlar yolsuzluklarla ortaya çıkınca insanlar güvenecekleri başka yerler aradılar. Yani her gün bize böyle yığınla erzak geliyordu, deprem bölgelerine yolluyorduk. O süreçte bayağı aktifik ve o süreçte formları deprem bölgesi üreticileri için biraz daha esnettik. Ve onlardan ürün almaya başladık. Hatay bölgesinden, mesela Ağın Kadın Kooperatifi'nden, Elazığ'daki. Ve şu anda da dükkânda hala varlar o ürünler (Görüşmeci 12, 2024).

Bu örnek de gönüllü sıkıntısı ve maddi kaygıların kooperatif dinamiklerini şekillendirdiği günümüzde yereliyle etkinlik ve etkileşim anlamında eskisi gibi aktif olamayan Kadıköy Kooperatifi'nin hala güven teşkil eden bir yerde durduğunu göstermektedir. Ancak kriz anlarında görünür olan dayanışma ruhunun ve kolektif çabanın uzun vadeli sürdürülemediği görülmektedir.

Gönüllü eksikliği, kooperatif dükkanının işleyişini de olumsuz etkilemeye başlamıştır. Gönüllü eksikliği nedeniyle kooperatif 2020 sonrası dönemde bir süre dükkânda "çalışan modeli"ni denemiştir. Bu model dükkân işleyişinin daha düzenli ve etkin bir şekilde sürdürülmesi amacıyla dükkânda görevli bir ücretli çalışan istihdam edilmesine dayanmaktadır. Ancak, çalışan modelinin uygulanmasında da bazı zorluklar yaşanmıştır. Ücretli çalışanın iş tanımına dair belirsizlikler ve ücretlerin net bir şekilde belirlenmesine dair sorunlar bu ilk denemeyi başarısız kılmıştır.

Gönüllülük eksikliğinin kooperatif üzerindeki olumsuz etkilerini hafifletmek amacıyla, güncel olarak Bipolar ile yeni bir model denenmeye başlanmıştır. Bipolar, Zapatista Kahve Kolektifi'nin resmi adı olup, yasal ve işlevsel nedenlerle bu ismi kullanmaktadır. Operasyonel esneklik sağlamak amacıyla bir şirket yapısı altında faaliyet göstermekte ancak kolektif akılla yönetilmeye devam etmektedir. Bipolar'ın Kadıköy Kooperatifi ile ilişkisi dayanışma prensiplerine dayanarak gelişmiştir. Bipolar, kooperatif dükkanını açacak yeterli gönüllü olmaması ve dükkân açılmadığında yaşanan maddi sıkıntılara yönelik bir çözüm olarak kooperatif mekânında kahve servisine başlamak, kooperatife gelen kişi sayısını artırmak ve dükkânı düzenli açmak teklifiyle kooperatifi kapatmanın konuşulmaya başlandığı dönemde kooperatife dahil olmuştur. Kooperatif eğitimlerini alıp kooperatifin karar alma mekanizmalarının da içine giren bu yeni katılımcılarla birlikte, kooperatif katılımcılarının dükkânın işletilmesi için koydukları emeğin makul bir saat karşılığını aldığı yeni bir model kurmak için çabalanmaktadır.

Bipolar'daki arkadaşlar dükkânda nöbet almaya başladılar. Yani ücretli çalışan olarak shift almaya başladılar 5-6 kişi. Bu Bipolar döneminin hemen öncesinde artık dükkân böyle 2-3 gün falan açık kalabiliyordu sadece. Şimdi arkadaşlar gelince dükkân tüm gün açık olmaya başladı ve haftanın her günü açık oluyor istisnalar hariç (Görüşmecı 12, 2024).

Bipolar'dan katılanlar kooperatif dükkânının daha uzun saatler açık kalmasını sağlamış, üretici ağlarını ve iletişim desteklerini genişleterek dükkânda taze meyve ve sebzelerin satışını ve dükkândaki sirkülasyonu artırmıştır. Dükkânın fiziki yapısında değişiklikler yapılmış, yeni dolaplar ve raflar eklenmiştir. Bu yeni işleyiş ile Kadıköy Kooperatifi mevcut ekonomik ve sosyal zorluklar karşısında yeniden yapılanma ve sürdürülebilirlik sağlama çabaları içerisindedir. Kooperatifin canlanması için yeni içecekler ve yiyecekler üzerinde çalışılmaktadır.

Bipolar'dan gelen arkadaşlar 'evet biz kooperatife katılmak, dayanışmak isteriz, ama bizim bir geçim sorunumuz var, bu sorunun çözülmesi lazım' diyorlar. Ama dükkânın da böyle bir geçim ödemesini yapma lüksü yok. Bu yüzden de olabilecek imkânı yaratmak için fikirler üretiyorlar, öneriler geliyor. Bunlara da karşı değiliz. Yani bizim amacımız tost yapmak, kahve satmak değil elbette; biz dayanışma kültürünü ve alternatif bir dünya hedefini kurmak için bir yere gelen insanlarız. Ama bir şekilde ayakta da kalmamız gerekiyor (Görüşmecı 11, 2024).

Bu dönüşüm kapsamında, örneğin, dükkânın bir kısmına ufak bir pencere açılarak buradan çeşitli ürünlerin satışı planlanmaktadır. Bipolar'ın kendi üretim tesislerinde farklı gıda ürünlerinin üretimi gerçekleştirilerek kooperatif dükkânında satılmasına dair çalışmalar yapılmakta; üretim ve tüketim ayağını kooperatif dükkânında birleştirerek dükkâna gelen kişi sayısı ve satışları artırmak amaçlanmaktadır. Bu süreçte, kooperatifin kendini yeniden yapılandırması için zaman ve mekân yaratılması hedeflenmektedir.

Burada Zapatista Kahve'nin orada kendi üreteceği şeyler var. Denemelerini yaptık. Organik pazarın artığı diyebileceğimiz -işte üretici getiriyor ama akşam %20'si kalıyor, onu böyle geri götürmeye eriniyor üretici- oradaki malzemelerle ne yaparız diye düşündük. İşte meyvelerle gazoz yapalım dedik mesela. Belki insanlar buradan bir şey içmek vesilesiyle gelecek, kapıdan girecek. Ne kadar canlı olursak üreticiyi destekleme amacı daha çok sağlanacak (Görüşmecı 10, 2024).

Bu ifadeler, ürünlerin hem israf edilmesini önlemek hem de maliyeti düşürerek daha geniş kitlelere ulaşılmasını sağlamak, böylelikle kooperatifin maddi zorluklarının üstesinden gelmek gibi boyutlara sahip olup ekolojik kaygılar, sürdürülebilirlik, erişilebilirlik ilkeleri bağlamında halen kooperatifin ilkelerine

bağlı bir şekilde hayatta kalmaya çalıştığını göstermektedir. Bu gibi planlar başarılı bir şekilde hayata geçirildiği takdirde projeler ve yeni model, kooperatifin maliyeti düşük, erişilebilir ürünler sunarak ekonomik sürdürülebilirliğini sağlamasına, mekânın canlılığını artırmasına yardımcı olabilir. Dükkanı açma görevi üstlenmeyen kooperatif katılımcılarının “kamuyu davet etme” noktasında etkinlikler düzenlemesine alan açma potansiyeli de taşımaktadır. Bu yeni model üzerinde henüz çalışılmaktadır. Planların bir kısmı hayata geçirildiyse de bir kısmının hala gerçekleştirilememiş olması sebebiyle kooperatifin sürdürülebilirliğine dair tartışmalar devam etmektedir.

Burada ele alınması gereken önemli bir nokta, yukarıda ele aldığım faktörlerin kooperatifin sürdürülebilirliğini uzun zamandır zorlaması fakat kapatılmamasının en büyük sebebinin kooperatifin Gezi'nin yarattığı bir kültürel miras olarak düşünülmesidir. Her ne kadar kooperatifin kapatılması konusunda fikirler ağır bassa da Kadıköy Kooperatifi'nin Gezi Direnişi'nden aldığı ilhamla kurduğu örgütlenme biçiminin kooperatifin sembolik önemini artırdığı, kooperatifin devamlılığı ve gönüllülerin motivasyonu üzerinde belirgin bir etkisi olduğu görülmektedir. Mevcut gönüllülerin de tıpkı 2018-2019 döneminde olduğu gibi Gezi ile güçlü bir bağ kurmaları kooperatifin kültürel birikimini aktarma noktasındaki başarısını ortaya koymaktadır.

Bir duygusal kısmı var işin; duygusal dediğimiz şey bir yandan politik bir motivasyon, her birimizin Gezi'den sonra kolektif yarattığı. Bu dayanışma biçimi, örgütlenme biçimi Gezi'yi, oradaki kazanımları hatırlatıyor. Gezi bastırılmış olsa da Gezi Parkı kaldı, elimizde örgütlenmeler kaldı. Yerellere, mahallelere doğru evrilen bir miras var; o döneme, oradaki pratiğe dair bir duygusal bağ bu. Onu sürdürebilir miyiz? Sürdüremeliyiz bir yandan (Görüşmeci 13, 2024).

Gezi'den sonra kendini politik özne olarak hissetmeye başlayan birçok gönüllü için kooperatif başka bir ilişkilene kültürünü ve dayanışmayı deneyimlediği, hayatın başka alanlarına dair söylemek istediklerini burada kurduğu bağlar ve duygudaşlık üzerinden örgütleyebildiği bir yere dönüşmüştür:

Bugün kooperatif aslında Gezi'nin devamı niteliğinde bir yer. O yüzden bizi aslında daima onurlu ve umutlu tutan bir yer. Bu söylediğim duygudaşlık, ilk girenle son giren arasında hiçbir farkın olmadığı yatay bir yapı kurmaya çalışıyor olması çok kıymetli. Türkiye'de çok da alıştığımız bir kültür değil. Böyle bir kültürü öğreniyoruz, hayatımıza da yansıyor. (...) Yalnız hissetmiyorum. Mesela ben 1 Mayıs'a, 8 Mart'a Kadıköy Kooperatifi'nden arkadaşarımla katıldım. Bunların hepsi çok iyileştirici. Bu yüzden bile dağılmamalı yani (Görüşmeci 11, 2024).

Kooperatif, kimi katılımcılar için başka bir yerde dayanışma alanı bulamamanın karşısında bir sığınak, kimileri içinse Gezi'nin mirası ve oradaki sürecin bir uzantısı olarak görülmektedir. Bazılarıysa kooperatifi politik düşüncelerinin bir pratiği olarak, Gezi'nin ötesinde, başka bir tüketimin ve başka bir dünyanın mümkün olabileceği düşüncesinin bir yansıması olarak görmektedir. Bu çeşitlilikle herkes için farklılaşan anlamlar taşısa da birlikte emek üretilen bu mekânda yaratılmaya çalışılan yatay ve katılımcı kültürün ve açmaya çalışıldığı alternatif alanın şu ya da bu biçimde devam etmesi gerektiğine dair ortak bir vurgu vardır.

Kadıköy Kooperatifi'nin kapanma ihtimali gündeme geldiğinde kooperatifin iç dinamiklerinde gördüğümüz tepkinin diğer kooperatifler tarafından da benimsendiği görülmektedir. Gezi Parkı süreci ve sonrasındaki dayanışmalardan doğan yatay ve katılımcı ilişkiler kurma kültüründe kooperatifin bu ilişkileri gerçekleştiren önemli bir aktör olması ve bu ideallerini devam ettirmesi sebebiyle kapanmamasının simgesel bir önemi olduğunun altı çizilmektedir. Örneğin, Kadıköy Kooperatifi dükkanını devretmeyi gündeme getirdiğinde, Ovacık Kooperatifi kooperatifin bir yerel inisiyatif olarak devam etmesi için gereken her türlü desteği sunacağını belirtmiştir.

Kuruluşundan bu yana birçok farklı alanı etkilemiş olan ve başka kooperatiflerin kurulmasına destek olan kooperatifin gıda egemenliği söyleminin yaygınlaşmasını sağlaması ve alternatif bir söylem alanı açmayı amaçlayan yatay ve demokratik bir örgütlenme yaratması açısından “ufacık dükkanıyla özellikle belli bir dönem sözü cüssesini aşan bir örgüt” (Görüşmeci 11, 2024) olarak tarif edildiği görülmektedir. Kooperatifin geçmişte yaptıklarının, yaşanan tüm zorluklara rağmen hala önemini koruduğu kooperatif gönüllüleri tarafından vurgulanmıştır. Mevcut durumda zorluklarla karşılaşılrsa da yatay örgütlenme ve yerel ilişkiler konusundaki deneyimlerinin bu alandaki nadir örneklerden biri olması sebebiyle kooperatifin zamanın ötesinde bir oluşum olduğu dile getirilmiştir. Yapılan üretici ziyaretleri, çalıştaylar ve diğer faaliyetlerin büyük bir bilgi birikimi yarattığının altı çizilmiştir.

Kooperatifin kendi eleştirilerini yaparak sürekli olarak yeni bir şeyler üretmeye çabalaması onu kıymetli kılan özelliklerinden biridir. Bu bilgi birikiminin kaybolmaması için kooperatifin deneyimlerinin bir kitapta toplanması gerektiği kooperatif üyeleri tarafından dile getirilmiştir. Kooperatifin yeni bir modeli tartışıp hayata geçirme çabası, geçmişte ortak emek ve birlikte karar alabilme kapasitesi ile başardıkları göz önüne alındığında mevcut sorunlara çözüm bulma açısından kolektif deneyim üretme kapasitesini koruması anlamında umut vericidir. Ancak, kooperatif katılımcılarının da altını çizdiği

üzere, kooperatifin kapanması durumunda bile, geçmişteki deneyimlerin hafızasının korunması bu hafızanın yeni kurulacak kooperatifler için yol gösterici olması açısından önemli olacaktır.

Kolektif iş yapma ve deneyimleme kültürü olan Kadıköy Kooperatifi'nin önünde mevcut durumda beliren her iki yolda -birikimi aktarmak, tartışmaya açmak, rehber olmak ya da kapanmayıp yeni bir modeli tartışıp, deneyimlemek-alacağı yol, en başından ortaya konulan ortak emeğin, birlikte karar alabilme ve öğrenebilme kapasitesinin fiiliyata geçmesiyle gerçekleşecektir. Bunun için de mevcudiyetini, katılımcılığını, kooperatif aklını, bir araya gelmiş insanların ürettiği deneyim olmayı koruyarak yol alması elzemdir.

7. SONUÇ

Kooperatifin yıllar içinde biriktirdiği bilgi ve deneyimler, sembolik önemi, gıda egemenliği mücadelesinde bir aktör olmaya dair politik konumlanması ve alternatif bir kamusal alan örme ideali kendisine önemli sorumluluklar getirmiştir. Ancak, yukarıda ele alınan mevcut politik, ekonomik ve toplumsal dinamiklerin zorlaştırdığı koşullar gönüllü sayısının azalmasıyla ve bunun yol açtığı motivasyon eksikliğiyle beraber, mevcut yapıda kooperatifin sürdürülebilmesini sağlayacak rutin işlerin yürütülememesine sebep olmuştur. Bu da kooperatifi makalenin ilk kısımda altı çizilen ideallerini gerçekleştirme noktasından giderek uzaklaştırmıştır. Kooperatif çalışma birimlerinin yeterli katılımcı olmadan işleyemediği mevcut durumuna maddi sorunların da eşlik etmesi, kooperatifin bir dükkân ile devam edip edemeyeceğine dair soru işaretleri doğurmuştur. Kooperatifi kapatma tartışmalarının sürdüğü son iki senede bir gıda topluluğu olarak devam etme fikri de tartışmaya açılmıştır. Ancak fiziksel mekânın olmayışı durumunda kamuyu davet etme ve etkinlik düzenleme işlevlerinin nasıl devam edeceği konusunda belirsizlikler ifade edilmiştir. Kooperatifin prosedürlerinin güncellenmesi, örgütlenme modelinin özellikle gönüllülük ilkesi üzerinden tekrar değerlendirilmesi yaklaşık bir senedir tartışılmaktadır. Bu doğrultuda Bipolar ile iş birliği çerçevesinde harekete geçilmiştir. Bu “yeni modeli deneme dönemi”ne eşlik eden önümüzdeki aylarda yapılacak çalıştaylarda kooperatifin geleceği tartışılacaktır. Kadıköy Kooperatifi'nin Gezi Direnişi'nden aldığı ilham ve sembolik önemi kooperatifin yaşadığı zorluklara rağmen bu zamana dek kapatılmamasının temel sebebidir. Önümüzdeki birkaç ayda kooperatifin geleceği hakkında nihai kararların alınması beklenmektedir.

Kadıköy Kooperatifi deneyimi gelecekte katılımcı yatay örgütlenmelerin daha etkili ve sürdürülebilir olabilmesi için üzerinde düşünülmesi gereken önemli bir zemin sunmaktadır. Bu yüzden, öncelikle, ülkemizin mevcut zorlayıcı iktisadi, siyasi, toplumsal koşullarında dayanışma örmek çabasında olan, Kadıköy

Kooperatifi'ne emek koyan tüm kooperatif katılımcılarının hakkını teslim etmek gerekir. Bununla beraber ve bunun için, geçen birkaç yıla eleştirel bir perspektiften bakmak önemlidir. Gönüllü sayısı yeterliyken bazı işleri elemek, daha verimli planlama yapmak, benzer kooperatiflerin yaygınlaştığı dönemde ağı farklı aktörlerle iş birliği halinde güçlendirmek kooperatifin ilerleyen senelerde zorlanmasının önüne geçebilirdi. Depolama ve lojistik konusunda kooperatif iş birliklerini hayata geçirmek, bu konuda yerel yönetimlere birlikte baskı yapmak etkili olabilirdi. Ayrıca, değişen koşullara uygun bir şekilde örgütlenme modeli revize edilirken, yatay bir iradenin ortaya çıkmasına izin veren dinamik bir mekanizmanın iş yapışta dağılmaya neden olmayacak şekilde nasıl kurulabileceğine dair planlamalara evriltilememiş olması işleyişte gevşemeye sebep olmuş olabilir. Daha önemlisi, %100 gönüllülük ilkesinin işleyemediği mevcut koşullarda bu ilkeye dair tartışmaları çok geç olmadan tartışmak, netleştirmek, farklı biçimlerini denemek de kooperatif için daha erken aşamalarda yapılması sağlıklı olacak adımlardan biri olabilirdi. Öte yandan, şu anda içinde olduğu “deneme dönemi”nde planlanan projeler ve yeni işleyiş başarılı bir şekilde hayata geçirilme potansiyeli taşımaktadır. Bu projeler ve yeni model dükkânı sürdürmenin ve kooperatifin ekonomik sürdürülebilirliğini sağlamanın yanı sıra kooperatif katılımcılarının yerellerindeki toplulukla daha güçlü bir bağ kurmasına imkân tanıyacak emeğin ve zamanın da ortaya çıkmasını sağlayabilir. Buradan yakalanması olası olan dinamizm ile kooperatifin yeniden toparlanması ve ideallerine paralel bir şekilde yol alması önünde duran seçeneklerden biridir. Kooperatifin kapanması durumunda ise, mevcut gönüllülerin ve eski gönüllülerin yeni oluşumlar ortaya çıkarması ve bu durumun yeni başlangıçlar için bir fırsat olarak düşünülebileceği başka yollar da mevcuttur. Zira Kadıköy Kooperatifi deneyiminden öğrenilen kültür eski kooperatif gönüllülerinin gündelik yaşamında dahi kendisini göstermektedir. Her şeyden önemlisi Kadıköy Kooperatifi deneyimi katılımcı yatay örgütlenmelerin daha etkili ve sürdürülebilir olabilmesi için ve Türkiye’de gıda egemenliği mücadelesinin sürdürülebilmesi için kıymetli dersler içeren bir deneyim olarak görülmelidir. Bu makalenin amacı da bu alana ve Kadıköy Kooperatifi'nin son altı yılına eleştirel ve analitik bir perspektiften ışık tutarak sadece akademik değil aktivist alana da katkı sunmaktır.

Kadıköy Kooperatifi, kurulduğu günden itibaren gıdanın politik bir mesele olduğu söylemini yaygınlaştırmaya çalışmıştır. Gıda-tarım ilişkilerinin sermaye ve devlet iş birliğiyle şekillendiği bir bağlamda, yurttaşları tüketici “tercihleri”yle tanımlayan bir neoliberal anlayışı reddederek muhalif bir özne olmaya ve alternatif gıda üretim-tüketim ilişkilerini deneyimlemeye davet eden bir yapı olarak ortaya çıkmıştır. Bu konuda dayanışma temelli ve herkese açık bir mekân ve örgütlenme modeli kurmuştur. Nihayetinde yaygınlaşmayı ve bir ağa yayılan

iş birliğini sağlamayı başardığında gıda-tarım alanında etkili bir aktör olunabileceğini ve bunun gıda egemenliği için önemli olduğunu savunmuştur. Yukarıda özetlenen sebeplerden dolayı günümüzde etkin bir aktör olamasa da yatay ve katılımcı bir model ile alternatif bir kamusal alan yaratmaya çalışarak gıda egemenliği mücadelesinde aktör olmaya çalışması kıymetlidir. Özellikle 2017-2020 senelerinde başardıkları ve deneyim birikimi Türkiye’de kurulacak olan diğer yatay katılımcı örgütlenmelere ve devam ettirilmesi gereken gıda egemenliği mücadelesine değerli katkılar sunabilecek bir örnek niteliğindedir. Küçük üreticilere nefes aldirmayan ve geniş tüketici kitlelerini sağlıklı gıdaya erişimden mahrum bırakan endüstriyelmiş ve şirketleşmiş gıda sistemine karşı iyi bir politik konumlanma ile gıda egemenliği mücadelesinin yollarını arama gayretini sürdürmek elzemdir. Türkiye’de demokrasinin sadece sandığa indirildiği ve yurttaşların kamusal alanda kendilerini ifade etmesinin sınırlandırıldığı bir bağlamda gıda-tarım politikalarına dair eyleme ve söz söyleme imkânı yaratma çabası kayda değerdir. Zira gıda egemenliğinin inşası da ancak alternatif katılımcı, kolektif, demokratik ve tabandan yaratılan bir dinamizm ile mümkün olacaktır. Bu doğrultuda üretici örgütleri ile tüketici örgütlerinin bir araya geldiği alternatif kamusal alanların oluşturulması devam eden bir gerekliliktir.

KAYNAKÇA

Atalan-Helicke, Nurcan ve Bürge Abiral (2021), “Alternative Food Distribution Networks, Resilience, and Urban Food Security in Turkey During the COVID-19 Pandemic”, *Journal of Agriculture, Food Systems, and Community Development*, 10 (2): 89-104.

Abiral, Bürge ve Nurcan Atalan-Helicke (2020), “Trusting Food Supply Chains During the Pandemic: Reflections from Turkey and the US”, *Food and Foodways*, 28 (3): 226-236.

Adaman, Fikret ve Ahmet Akkoç (2023), *Gıdanın Politik Ekolojisi* (İstanbul: Metis Yayınları).

Akçay, Eylem ve Umut Kocagöz (2018), “Bir Siyaset Rasyonalitesi Olarak Müşterekleştirme”, *Felsefelogos*, 68: 31-41.

Akder, Hasan (2011), “How to Dilute and Agricultural Reform: Direct Income Subsidy Experience in Turkey (2001-2008)”, Karapınar, Barış, Fikret Adaman ve Gökhan Özertan (Der.), *Rethinking Structural Reform in Turkish Agriculture: Beyond the World Bank’s Strategy* (New York: Nova Science Publishers): 47-63.

Alonso-Fradejas, Alberto, Saturnino M. Borrás Jr., Todd Holmes, Eric Holt-Giménez ve Martha Jane Robbins (2015), “Food sovereignty: Convergence and contradictions, conditions and challenges”, *Third World Quarterly*, 36 (3): 431–448.

Aydın, Zülküf (2010), “Neo-Liberal Transformation of Turkish Agriculture”, *Journal of Agrarian Change*, 10 (2): 149–187.

Aysu, Abdullah (2019), *Kooperatifler* (İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi).

Bora, Tanıl (2017), “Toplum, Kamu, Halk, Millet”, <https://birikimdergisi.com/haftalik/8269/toplum-kamu-halk-millet> (15.07.2024).

Breen, Lauren (2007), “The Researcher ‘In the Middle’: Negotiating the Insider/Outsider Dichotomy”, *The Australian Community Psychologist*, 19 (1): 163-174.

Denzin, Norman K. ve Yvonna S. Lincoln (2018), *The Sage Handbook of Qualitative Research* (Los Angeles: Sage Publications).

ENAG (2024), <https://enagrup.org/> (23.07.2024).

Felski, Rita (1989), “Feminist Theory and Social Change”, *Theory, Culture & Society*, 6 (2): 219-240.

Fırat, Begüm Özden ve Fırat Genç (2014), “Strateji Tartışmasına Katkı: Müşterekler Politikasının Güncelliği”, *Başlangıç Dergisi*.

Fraser, Nancy (1990), “Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy”, *Social Text*, 25/26: 56–80.

Gürel, Hüseyin (2019), *Food Sovereignty Movement in Turkey: The Case of Kadıköy Cooperative (Yüksek Lisans Tezi)* (İstanbul: Bilgi Üniversitesi).

Habermas, Jürgen (1974), “The Public Sphere: An Encyclopedia Article (1964)”, *New German Critique*, 3: 49–50.

Harmanşah, Rabia ve Z. N. Nahya (2018), *Etnografik Hikâyeler: Türkiye’de Alan Araştırması Deneyimleri* (İstanbul: Metis Yayınları).

Holt-Giménez, E. (2006), *Campesino a campesino: voices from Latin America's farmer to farmer movement for sustainable agriculture* (Food First Books).

İnce, Ayça ve Zeynep Kadirbeyoğlu (2020), “The politics of food: Commoning practices in alternative food networks in Istanbul”, Özkan, Deryan ve Güldem

Baykal Büyüksaraç (Der.), *Commoning the City: Empirical Perspectives on Urban Ecology, Economics and Ethics* (New York: Routledge).

Kadirbeyoğlu, Zeynep ve İrem Soysal Al (2023), “Kentsel Mekânlarda Gıda: Sorunlar ve Çözüm Arayışları”, Adaman, Fikret ve Sena Akkoç (Der.), *Gıdanın Politik Ekolojisi* (İstanbul: Metis Yayınları): 149-165.

Karakaya, Emel (2016), *Agro Food System Transitions? Exploring Alternative Agro Food Initiatives in İzmir, Turkey* (Doktora Tezi) (İzmir: İzmir Institute of Technology).

Keyder, Çağlar ve Zafer Yenal (2013), *Bildiğimiz Tarımın Sonu: Küresel İktidar ve Köylülük* (İstanbul: İletişim Yayınları).

Kocagöz, Umut ve Doğançayır, C. M. (2017), “Operationalizing Food Sovereignty: A critical approach from an ongoing experiment in Turkey”, Conference Paper, *The Future of Food and Challenges for Agriculture in the 21st Century*, Spain.

Lassiter, Luke E. (2005), *The Chicago Guide to Collaborative Ethnography* (University of Chicago Press).

McMichael, Philip (2016), *Development and Social Change: A Global Perspective* (Los Angeles: Sage Publications).

Nizam, Derya (2021), *Yeni Nesil Kooperatifler: Topluluk, Aidiyet ve Yer-Temellilik* (İstanbul: Oğlak Yayıncılık).

Nyéleni Deklarasyonu (2007), <https://www.nyeleni.org/spip.php?article290> (10.07.2024).

Oba, Beyza ve Zeynep Özsoy (2023), *Food Politics, Activism and Alternative Consumer Cooperatives* (Bristol: Policy Press).

Öngel, F. Serkan ve Uygur Dursun Yıldırım (Der.) (2021), *Şirketlerden Kooperatiflere Rekabetten Dayanışmaya* (İstanbul: NotaBene Yayınları).

Öngel, F. Serkan ve Uygur Dursun Yıldırım (Der.) (2019), *Krize Karşı Kooperatifler: Deneyimler, Tartışmalar, Alternatifler* (İstanbul: Notabene).

Öz, Özlem ve Zühre Aksoy (2023), *Food Co-operatives in Turkey: Building Alternative Food Networks* (London: Routledge).

Sivil Toplum Geliştirme Merkezi (2023), “CIVICUS Sivil Toplumun Durumu Raporu”, <https://stgm.org.tr/en/civicus-2023-report-published-civic-space-continues-fight-repression-new-tactics> (10.08.2024).

Soysal Al, İrem (2020a), *The Nascent March of “New-Generation” Food Initiatives in the Emerging Struggle for Food Sovereignty in Turkey* (Yayımlanmamış Doktora Tezi) (İstanbul: Koç Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Enstitüsü).

Soysal Al, İrem (2020b), “The Promising Momentum and Collective Practices of the Recently Expanding Network of Consumer-Led Ecological Food Initiatives in Turkey”, *Istanbul University Journal of Sociology*, 40 (1): 129-162.

Soysal Al, İrem ve Bermal Küçük (2019), “In-between anxiety and hope: Trusting an alternative among ‘alternatives’ in the (post) organic food market in Turkey,” *The International Journal of Sociology of Agriculture and Food*, 25 (2): 173–190.

Soysal Al, İrem (2017), “Quotidian Realities of Organic Mothering in Turkey”, Cambridge University Press, 57: 61-84.

Spivak, Gayatri Chakravorty (1988), “Can the Subaltern Speak?”, Nelson, Gary ve Larry Grossberg (Der.), *Marxism and the Interpretation of Culture* (Urbana/Chicago: University of Illinois Press).

Tarım ve Orman Bakanlığı (2020), <https://tarimorman.gov.tr/Konular/Bitkisel-Uretim/Organik-Tarim/Istatistikler> (17.07.2024).

TCMB (2024), <https://www.tcmb.gov.tr> (22.07.2024).

TÜİK (2019), <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Tuketici-Fiyat-Endeksi-Haziran-2019-30854> (17.07.2024).

TÜİK (2024a), <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Tarimsal-Girdi-Fiyat-Endeksi-Nisan-2024-53468> (17.07.2024).

TÜİK (2024b), <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Tar%C4%B1m-%C3%9Cr%C3%BCnleri-%C3%9Cretici-Fiyat-Endeksi-Haziran-2024-53483&dil=1> (17.07.2024).

Yılmaz, Alper, Bertan Toydemir, Cem Keskin, Ceyhun Yıldırım, Evren Kocabıçak, Emrah Elhan, Fırat Seymen, Gözde Kalyoncu, Haşim Kılıç, Kadim Fırat, Melis Özbakır, Murad Mihçı, Necdet Ülker, Nurgül Bulut, Nurgül Elhan, Özgür Sertaç Günay, Turan Yıldırım, Üzeyir Uludağ, Volkan Bulut, Kadıköy Kent Dayanışması, Kadıköy Kooperatifi ve Karşı Lig (2020), *Yeniden İnşa Et: Caferağa ve Yeldeğirmeni Dayanışmaları Yatay Örgütlenme Deneyimi* (İstanbul, Notabene).